

Knowledge commons kao konceptualni okvir infrastrukture otvorenih obrazovnih sadržaja

Bušić, Nika

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:185913>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International](#)/[Imenovanje-Nekomercijalno-Dijeli pod istim uvjetima 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-18**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI
SMJER BIBLIOTEKARSTVO
Ak. god. 2021./ 2022.

Nika Bušić

**Knowledge commons kao konceptualni okvir
infrastrukture otvorenih obrazovnih sadržaja**

Diplomski rad

Mentor: dr.sc. Denis Kos, asist.

Zagreb, rujan 2022.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Handwritten signature of Nika Bušić in black ink.

(potpis)

Sadržaj

Sadržaj

1. UVOD.....	1
2. NEOLIBERALIZAM	3
2.1. Neoliberalizam i informacija.....	3
2.1.1. Neoliberalizam i akademske informacije.....	5
2.2. Neoliberalizam i knjižnične i informacijske znanosti	7
2.2.1. Informacijska pismenost	8
3. KRITIČKA TEORIJA	10
3.1. Izazovi kritičke teorije.....	10
3.2. Kritičko bibliotekarstvo.....	11
4. ZNANJE KAO ZAJEDNIČKO DOBRO.....	14
4.1. Začetak koncepta znanja kao zajedničkog dobra	14
4.1.1. Izgradnja konceptualnog modela znanja kao zajedničkog dobra	14
4.1.2. Definicije koncepta znanja kao zajedničkog dobra	15
4.2. Znanje kao resurs	16
4.3. Stvaranje znanja kao zajedničkog dobra	17
4.3.1. Elementi znanja kao zajedničkog dobra	19
4.3.2. Poteškoće u stvaranju znanja kao zajedničkog dobra	20
4.4. Digital commons i tragedija commonsa.....	21
4.5. Znanje kao zajedničko dobro u knjižnici	22
5. OTVORENI PRISTUP.....	24
5.1. Inicijativa otvorenog pristupa.....	25
5.2. Kultura otvorenog pristupa.....	26
5.3. Znanstvena komunikacija.....	27
5.4. Otvoreno obrazovanje	30

6. CREATIVE COMMONS	32
7. OTVORENI OBRAZOVNI SADRŽAJI.....	35
7.1. Definicije otvorenih obrazovnih sadržaja	35
7.2. Politike i načela otvorenih obrazovnih sadržaja.....	36
7.3. Životni ciklus otvorenih obrazovnih sadržaja	37
7.4. Otvoreni obrazovni sadržaji u Hrvatskoj i svijetu	38
8. RASPRAVA	42
9. ZAKLJUČAK.....	44
10. LITERATURA	46
Sažetak	51
Summary	52

1. UVOD

Znanje je resurs koji bi trebao biti zajedničko dobro jer doprinosi razvoju društva u cjelini. Da bi se postiglo navedeno potreban je slobodan pristup znanju. Velika promjena u tehnologiji utječe na svaki aspekt upravljanja znanjem, uključujući način na koji se generira, pohranjuje i čuva znanje. Internet je opće dobro, ono je posebna vrsta javnog resursa, prikladno je osmišljen za dijeljenje – čini podatke, informacije i znanje besplatnim. To je čisti izraz ideje zajedničkog dobra, nešto što svi mogu koristiti i dijeliti, i izraz ideala zajedničke inteligencije koju ne kontrolira tradicionalna moć. Mnoge organizacije koje dominiraju internetom organizirane su na gotovo suprotnim principima, vode se kao privatne tvrtke koje prodaju pristup, ciljano oglašavanje i osobne podatke trećim stranama. Zajedničko dobro može biti od koristi za civilno društvo uglavnom zato što dopušta ljudima da budu kreativni kao građani – da stvaraju i doprinose.

Robert B. Laughlin navodi: „Naše društvo razlučuje znanje opsežnije, brže i temeljitije nego bilo koje društvo prije njega u povijesti. Uistinu, Informacijsko doba vjerojatno bi se trebalo nazvati Dobom amnezije jer u praksi znači strmoglav pad javne dostupnosti važnih informacija“.¹

Otvoreni obrazovni sadržaji važni su za društvo u cjelini, oni omogućuju svakom pojedincu da ostvari svoje pravo na obrazovanje i slobodan pristup kvalitetnim obrazovnim resursima. Internet nam omogućuje pristup informacijama, širenje ideja, dijeljenje znanja – na što svaki čovjek ima pravo. Važno je povećati vidljivost znanstvenih istraživanja, a to omogućuje otvoreni pristup. Inicijativa otvorenog pristupa bazira se na ideji da višestruka upotreba digitalnog sadržaja unaprjeđuje njegovu vrijednost. Također je i s inicijativom otvorenih obrazovnih sadržaja koja želi omogućiti besplatno i otvoreno obrazovanje svim ljudima.

Ideja ovoga rada nastala je upravo interesom za problematiku neoliberalizma u kontekstu knjižnične i informacijske znanosti. Pitanja i briga o temi socijalne nepravde, neravnopravnosti pristupa, razmišljanja o strukturalnoj nejednakosti naveli su na pisanje ovoga rada. Tijekom svog školovanja i sama sam se susrela s poteškoćama u pronalasku odgovarajuće literature. Pristup većini znanstvenih radova ograničen je – potrebno je ili platiti pristup cjelovitom radu ili biti u formalnom obrazovanju pa pristupiti putem fakultetskog pristupa. Zbog nejednakosti u pristupu potrebno je zalaganje za otvoreni pristup. Obrazovni sadržaji trebali bi biti dostupni

¹ Laughlin, R. B.; prema Caffentzis, C. G. From Lobsters to Universities : The Making of the Knowledge Commons. // *St Antony's International Review*, 8, 1(2012), str. 33.

svima koji su zainteresirani za učenje, razonodu, istraživanje. Teza ovoga rada jest da se otvoreni obrazovni sadržaji baziraju na konceptu knowledge commons te je knowledge commons dobra teorijska podloga za stvaranje otvorenih obrazovnih sadržaja.

Kako bi se shvatio pojam *knowledge commons*² potrebno je obuhvatiti kontekst nastanka i zalaganja za tu ideju zajedničkog znanja. Iz tog razloga u radu je predstavljen uvod u neoliberalizam koji predstavlja kočnicu otvorenom pristupu informacija. Spominje se odnos neoliberalizma i informacije te kritička teorija koja se priklanja borbi protiv kapitalističkih ekonomskih i društvenih odnosa. Teorijski pregled znanja kao zajedničkog dobra uključuje teme izgradnje konceptualnog modela znanja kao zajedničkog dobra, definicije i stvaranje znanja kao zajedničkog dobra. Zatim inicijativa otvorenog pristupa, kultura otvorenog pristupa i otvoreno obrazovanje kao dio otvorenog pristupa uz važnu Creative Commons otvorenu licencu. Naposljetku, rad obuhvaća politike i načela otvorenih obrazovnih sadržaja, definicije, stvaranje istih te kako su se u ideju znanja kao zajedničkog dobra uklopili otvoreni obrazovni sadržaji. Pregledom literature predstavljeno je kakvo stanje jest u neoliberalizmu te kakvo stanje može biti – otvoreni pristup, stvaranje znanja kao zajedničkog dobra te specifično stvaranje otvorenih obrazovnih sadržaja i njihove preklapajuće točke s konceptom znanja kao zajedničkog dobra.

² U nastavku rada koncept *knowledge commons* bit će istoznačan konceptu znanje kao zajedničko dobro.

2. NEOLIBERALIZAM

Neoliberalizam može se definirati kao političko ekonomska teorija koja nalaže da će se ljudsko blagostanje najbolje promovirati i promicati jačanjem individualnih sloboda unutar okvira doktrine privatnog vlasništva i slobodnog tržišta. U ideologiji neoliberalizma ljudska sloboda gleda se kroz ekonomsku prizmu te je usko povezana sa slobodnim tržištem. Na slobodnom tržištu pojedinci se moraju natjecati za moć te bi na njemu svatko trebao moći uspjeti.³ Harvey također definira neoliberalizam kao političko nastojanje da se ponovno uspostavi klasna moć kapitala kroz smanjenje državnih usluga i državne regulacije te zaštitu privatnog vlasništva i slobodnog tržišta.⁴ Porast neoliberalizma započeo je 1930-ih kada se dogodio krah liberalne ideologije kroz Veliku depresiju i svjetsku ekonomsku krizu.⁵ U strahu od totalitarističkih sistema, grupa intelektualaca je u Parizu skovala termin neoliberalizam kao svojevrsnu revitalizaciju liberalizma.⁶ Prema Foucaultu, neoliberalizam je više način nadziranja svojih subjekata nego ekonomska doktrina.⁷ Milić navodi kako su osnovni principi neoliberalne ekonomije liberalizacija, privatizacija i deregulacija.⁸ Dugoročni cilj neoliberalizma jest društvo u kojem je svako djelovanje između njegovih članova zapravo tržišna transakcija.⁹ Neoliberalizam se s informacijama i informacijskom znanošću najviše može povezati kroz stajalište Mirowskog koji navodi da su u neoliberalizmu tržišta najjači procesori informacija, zatim da su informacije i znanje ograničeni te nikako ne mogu postići savršenstvo. Mirowski također smatra kako je uloga države u neoliberalizmu ta da stvara okvir u kojem tržišta mogu rasti i razvijati se, što je potrebno državi kako bi bila stabilna.¹⁰

2.1. Neoliberalizam i informacija

Informacije i sustavi njihovog organiziranja i distribucije pod velikim su utjecajem ideoloških, društvenih i ekonomskih dinamika.¹¹ Hansson navodi kako je razmatrao utjecaj političke ekonomije na samu definiciju informacije. Ovaj autor smatra kako je prelazak iz pojma znanja

³ Harvey, 2005; prema Seale, M. *The Neoliberal Library*. // Information literacy and social justice : radical professional praxis / Lua Gregory and Shana Higgins, editors. Sacramento : Library Juice Press, 2013. Str. 39-61.

⁴ Harvey, 2005; prema Cope, J. Neoliberalism and library & information science: using Karl Polany's fictitious commodity as an alternative to neoliberal conceptions of information. // *Progressive Librarian*, 43, (2014), str. 67-80.

⁵ Milić, S. Uspon neoliberalizma i njegova kritika. // *Ekonomski signali*, 14, 1(2019), str. 11-21.

⁶ Torsten i Lie, 2006; prema Milić, S. Nav. dj. (2019), str. 13.

⁷ Foucaultu, 2005; prema Tanner, N. i Andersen, G. Contextualizing the "marketplace of ideas" in libraries. // *Journal of Radical Librarianship*, 4(2018), str. 53-73.

⁸ Milić, S. Nav. dj. (2019), str. 15.

⁹ Stark, 2018; prema Milić, S. Nav. dj. (2019), str. 15-16.

¹⁰ Mirowski, 2013; prema Cope, J. Nav. dj. (2014), str. 70.

¹¹ Cope, J. Nav. dj. (2014), str. 77.

u pojam informacije pretvorio znanje u proizvod koji ima ekonomsku vrijednost, što je direktan utjecaj neoliberalizma i njegove ekonomske politike. Iz navedenog se može uvidjeti kako se u vrijeme neoliberalizma informacija zapravo pretvorila u proizvod koji se može prodavati na tržištu, što nije bila originalna zamisao informacije.¹² Povezano s tim, Cope naglašava način na koji su tržišta u neoliberalizmu povezana s informacijama. Naime, postoji beskonačno mnogo radnji koje stvaraju informacije, a tržišta su procesori informacija koja služe kao neutralno područje na kojem informacija dobiva svoju vrijednost.¹³

Proces pretvaranja informacija u robu, to jest komodifikacija informacija, otežava pristup informacijama u suvremenom društvu te se ta komodifikacija događa kada se informacije pretvore u proizvod koji se može dati drugoj osobi kojoj taj proizvod ima razmjensku vrijednost. Lawson, Sanders i Smith također navode kako su aspekti razmjene i posjedovanja izrazito problematični kada se radi o informacijama.¹⁴ Seale napominje da jezik koji opisuje informacije pomaže tome da se informacija promatra kao roba (na primjer “konzumiranje informacija”), no informacija ima mnogo karakteristika koje je razlikuju od ustaljenih pojmova dobara i robe. Zbog toga je teško procijeniti ekonomsku vrijednost informacije.¹⁵ Neoliberalizam zapravo predstavlja okvir u kojem je vrijednost informacije određena time kako se ta informacija može unovčiti. Ovim navodom postavlja se pitanje koje bi mehanizme društvo trebalo koristiti kako bi odlučilo o vrijednosti same informacije. Na ovo pitanje društvo zapravo nema definiran odgovor te time Cope pobija neoliberalističko stajalište o tržištu kao najvažnijem procesoru informacija. Tržište može dobro odgovoriti na cijene robe kojoj se točno poznaje vrijednost, no jedina vrijednost informacija dolazi iz intervencije društva i države te se stoga ne može precizno odrediti.¹⁶ Također, ne postoji neutralno tržište jer je ono cijelo vrijeme pod utjecajem društva. Tržište postoji samo kroz aktivan trud društva i države te se knjižnične i informacije znanosti trebaju usredotočiti na to da koriste različite politike za stvaranje i očuvanje informacije kao zajedničkog dobra kojeg demokratsko društvo treba. Odgovornost je knjižničnih i informacijskih znanosti da stvori način kako će se informacija gledati kao javno i opće dobro te da se odvoji od mišljenja da je informacija koja nema novčanu vrijednost beskorisna.¹⁷

¹² Hansson, 2013; prema Cope, J. Nav. dj. (2014), str. 79.

¹³ Cope, J. Nav. dj. (2014), str. 70-73.

¹⁴ Lawson, S., Sanders, K. i Smith, L. Commodification of the information profession : a critique of higher education under neoliberalism. // *Journal of Librarianship and Scholarly Communication*, 3, 1(2015), str. 17-18.

¹⁵ Seale, M. Nav. dj. (2013), str. 47-53.

¹⁶ Cope, J. Nav. dj. (2014), str. 68.

¹⁷ Ibid, str. 69.

Karl Polany tvorac je koncepta dvostrukog kretanja. Polany smatra kako tržište izdvojeno iz društva nikada nije postojalo te da je tržište uvijek oblikovano društvom. Centralna teorija Karla Polanyja jest da su različite vrste robe (zemlja, rad i novac) zapravo fiktivne jer država i društvo trebaju kontinuirano stvarati i regulirati institucije kako bi tržišta za ovu robu uopće postojala. Ova se teorija može primijeniti i na informacije. Informacija ima vrijednost kao roba toliko koliko ekonomski akteri koriste načine i norme na koje se intelektualno vlasništvo štiti kako bi se vrijednost tog intelektualnog vlasništva održala na tržištu (npr. Copyright). Kako se može i predvidjeti, vrijednost određene informacije mijenja se kroz vrijeme.¹⁸ Jessop je proučavao ovu Polanyjevu teoriju fiktivne robe i pokušao je primijeniti na informacije te je skovao koncept ekonomije utemeljene na znanju. Informacija je po Jessopu nerivalno dobro, što znači da je ima mnogo, no ona postaje robom kada netko učini da je ima u oskudnim količinama i kada se do nje može doći samo putem plaćanja određenog iznosa. Ovo je stajalište jedno od temelja za debate o autorskim pravima i intelektualnom vlasništvu u vrijeme Interneta.¹⁹ Trošak proizvodnje i dijeljenja informacija putem interneta gotovo je nula, no legalni i normativni okviri u kojima se ta informacija proizvodi još su uvijek sporni. Ljudi konzumiraju ogromne količine informacija putem virtualnih prostora koji nemaju definirani odnos s tržištima i društvenim vrijednostima poput slobode i demokracije.²⁰

2.1.1. Neoliberalizam i akademske informacije

Akademske informacije i znanje, preneseni kroz akademsku komunikaciju, tijekom neoliberalizma postale su dobra. Akademska komunikacija predstavlja zanimanje istraživača za određene teme, a digitalna tehnologija rezultirala je mnogim promjenama u akademskoj komunikaciji. Sustavi koji određuju društvenu prezentaciju informacija i pomažu odrediti što je roba u ekonomskom smislu organizirani su tako da pružaju samo stratificirani i privilegirani pristup akademskim informacijama i znanju. Ovaj način organizacije pretvara informaciju u robu koja ima ekonomsku vrijednost, a ne u opće i javno dobro.²¹ Tijekom neoliberalizma akademsko i istraživačko znanje postalo je proizvod i vrsta kapitala što je posljedično izazvalo da je proizvodnja akademskih informacija i znanja počela kompletno služiti promicanju tržišnih vrijednosti.²² Adema i Hall navode kako akademski izdavači sada rade odluke o tome

¹⁸ Karl Polany, 2001; prema Cope, J. Nav. dj. (2014), str. 70.

¹⁹ Jessop, B. *Knowledge as a fictitious commodity : insights and limits of a Polanyian perspective.* // In Reading Karl Polanyi for the twenty-first century: Market economy as a political project / Buğra, A. and Ağartan, K. Basingstoke: Macmillan, 2007. Str. 13-14.

²⁰ Benkler, 2006; prema Cope, J. Nav. dj. (2014), str. 68.

²¹ Lawson, S., Sanders, K. i Smith, L. Nav. dj. (2015), str. 16.

²² Olssen, M.; Peters, M. A. Neoliberalism, higher education and the knowledge economy : From the free market to knowledge capitalism. // *Journal of Education Policy*, 20, 3(2005), str. 313-320.

što će izdati, a to se najviše bazira na potražnji tržišta i tome koliko će neki tekst imati vrijednost kao roba. Ovaj način postupanja ugrožava akademsku slobodu jer stvara područja istraživanja koja nemaju toliku vrijednost za tržište te se onda o njima manje istražuje.²³ Pirie navodi kako je digitalizacija, umjesto da je omogućila više pristupa akademskim informacijama, rezultirala time da je taj pristup smanjen. Ako je vrijednost akademske informacije percipirana samo ekonomski, njezina prvotna pozicija kao javno dobro nestaje. Priroda same informacije mijenja se iz nečega što je zajedničko javno dobro, koje se ne troši, u nešto što ima samo ekonomsku vrijednost, što posljedično dovodi do toga da ju netko može samostalno posjedovati. Ovaj pristup informacijama i znanju dovodi do natjecanja u vezi proizvodnje određenih informacija, dok se druge informacije ne proizvode dovoljno. Također, viđenje informacije kao ekonomske robe dovodi do toga da nekim informacijama određene grupe korisnika uopće ne mogu pristupiti, kao naprimjer osobe koje su izvan akademske zajednice.²⁴ Akademski rad košta, no taj teret ne bi trebao biti na korisniku.²⁵

Zagovaratelji otvorenog pristupa svoje stavove temelje na mišljenju kako korisnici zajednice ne bi trebali snositi dodatan trošak jer su istraživanja već financirana te se ne bi trebala ponovno naplaćivati korisnicima. Komunikacija među znanstvenicima smanjena je, što je rezultat podređenosti znanstvenih radova komercijalnom interesu. Prvenstvena motivacija izdavača jest da osiguraju profit čime se u drugi plan stavlja ideja o razvijanju otvorenih infrastruktura vođene zajednicom akademskih istraživača. Neoliberalizam upravlja diskursom otvorenosti.²⁶ Nastaje radikalni otvoreni pristup koji okuplja neprofitne izdavače s ciljem eksperimentiranja s novim modelima umrežavanja. Dovode u pitanje neoliberalne pretpostavke o tome kako istraživači komuniciraju.²⁷ Reaktualizacija izdavaštva moguća je uspostavljanjem otvorenog pristupa, korištenjem digitalne tehnologije, uključivanjem institucionalnih repozitorija te ostvarivanje knjižnica kao izdavača. Ovakvo revitaliziranje izdavaštva pruža potencijal za kolaborativne odnose u proizvodnji, organiziranju i samoj distribuciji znanja.²⁸ Kako bismo dospjeli do kolektivnog vlasništva nad podacima, informacijsko-komunikacijske znanosti promoviraju otvoreni pristup, otvorene podatke i ideju znanja kao zajedničkog dobra (*eng.*

²³ Adema, J.; Hall, G. The political nature of the book : on artists' books and radical open access. // *New Formations*, 78, 1(2013), str. 141.

²⁴ Pirie, 2009; prema Lawson, S., Sanders, K. i Smith, L. Nav. dj. (2015), str. 23.

²⁵ Lawson, S., Sanders, K. i Smith, L. Nav. dj. (2015), str. 13-14.

²⁶ Hibert, M. *Digitalni odrast i postdigitalna dobra*. Zagreb: Multimedijalni institute, Institut za političku ekologiju, 2018. Str. 98-103.

²⁷ *Radical Open Access*. URL: radicaloa.co.uk/philosophy/ (5.5.2022.).

²⁸ Schopfel i Herb, 2018; prema Hibert, M. Nav. dj. (2018), str. 104-110.

knowledge commons). Knjižničari bi pak trebali djelovati kao akteri koji osnažuju korisnike da ne budu toliko ovisni o tržištu.²⁹

2.2. Neoliberalizam i knjižnične i informacijske znanosti

Cope navodi kako se na početku razvoja neoliberalizma kao teorije nije činilo kako će ova ideologija imati puno značaja za knjižnične i informacijske znanosti, no proučavanje neoliberalizma veoma je značajno za razvoj informacijskih politika u društvu.³⁰ Hayek smatra kako je znanje limitirano te da planiranje većinom nije uspješno jer su informacije koje su potrebne za planiranje uvijek nedostatne i nepotpune.³¹ Popowich se u razmišljanjima o neoliberalizmu pita je li knjižničarstvo u krizi³² te navodi kako Buschman misli da je kriza knjižničarstva posljedica manjka razumijevanja neoliberalizma, odnosno promjena u javnom diskursu koje neoliberalizam stvara i manjka volje knjižničara da se tome suprotstave. Knjižničarstvo je u krizi jer ne zna točno precizirati prirodu neoliberalizma, što je ključan korak za promjenu razumijevanja te prirode. Buschman također navodi kako je knjižničarstvo primjer razaranja javne sfere u vremenu tržišno orijentiranog stava javnosti prema javnim kulturnim institucijama.³³ Ako se knjižničarstvo i klasifikacija informacija i dalje želi prakticirati u društvu kao intelektualni obrt, Cope smatra da se politička ekonomija neoliberalizma treba promijeniti tako da počne materijalno podržavati klasifikaciju informacija koja je u javnom interesu. Takva bi ekonomija neoliberalizma trebala garantirati univerzalne prihode koji su dovoljni za život te nude dovoljno slobodnog vremena za pojedince.³⁴

D'Angelo također navodi kako su knjižnice pod utjecajem neoliberalizma. Zalaže se za zanimanje knjižničara kao „čuvara kapije“, kao kritičara, a ne samo osobe koja je uslužna korisnicima.³⁵ Knjižnice su prezentirane kao nužnost za demokratsku državu te kao prostor u kojemu se građani mogu kulturno i obrazovno uzdizati. U neoliberalizmu društvo je zasnovano na kapitalizmu te prijenos takvih vrijednosti u knjižnice negira njihovu osnovnu svrhu – javno dobro i institucija za obrazovanje i promicanje demokracije. Ovo se događa putem

²⁹ Hibert, M. Nav. dj. (2018), str. 111.

³⁰ Cope, J. Nav. dj. (2014), str. 75.

³¹ Hayek, 1994; prema Cope, J. Nav. dj. (2014), str. 76.

³² Popowich, S. Libraries, labour, capital : on formal and real subsumption. // *Journal of Radical Librarianship*, 4(2018), str. 10-14.

³³ Buschman, 2003; prema Popowich, S. Nav. dj. (2018), str. 7.

³⁴ Cope, 2012; prema Cope, J. Nav. dj. (2014), str. 73.

³⁵ D'Angelo, E. *Barbarians at the gates of the public library : how postmodern consumer capitalism threatens democracy, civil education and the public good*. Duluth, Minnesota : Library Juice Press LLC, 2006. Str. 92.

komodifikacije znanja i informacija.³⁶ Popowich isto tako smatra kako se dogodila određena promjena u radu knjižnica koja se sastoji u omalovažavanju knjižničarskog rada, a koja je posljedica toga da je u neoliberalizmu rad postao podređen kapitalu.³⁷ Greene i McEnemy također razmatraju ovu promjenu., ali s gledišta jezika. Naime, neoliberalizam ima značajan utjecaj na jezik knjižničarstva te time definira samu funkciju i svrhu knjižnica. Promjene u jeziku i diskursu, poput nazivanja korisnika knjižnice – potrošačima – ima veliki značaj. Ono podrazumijeva nove materijalne, novčane i tržišne karakteristike knjižnica u neoliberalizmu.³⁸

2.2.1. Informacijska pismenost

Sabolović-Krajina navodi kako koncept informacijske pismenosti ima temelj u promatranju informacija kao osnovnih odrednica obrazovanja i ključnih stavki za funkcioniranje tržišta. Informacijska pismenost odnosi se na vještine koje omogućuju vrednovanje informacija kako bi se tim znanjem pojedinac mogao kvalitetno koristiti. Pojam informacijska pismenost skovan je 1970-ih godina, no populariziran je 1990-ih povodom širenja interneta i internetskih tražilica. Autorica promatra informacijsku pismenost na dva načina: s gledišta temeljnog ljudskog prava i gledišta njene korisnosti na tržištima.³⁹ Pawley definira informacijsku pismenost kao vještinu korištenja i pronalaženja informacija među različitim formatima te mogućnost da se te informacije evaluiraju.⁴⁰ Seale navodi kako ova definicija informacijske pismenosti osnažuje i dodatno proizvodi neoliberalnu ideologiju, koja želi učvrstiti moć među višim klasama putem opresije ljudi u nižim klasama, te također naglašava kako ova definicija ne dopušta da je se kritizira što pomaže održavanju postojećih odnosa moći u društvu. Neoliberalizam je nedemokratski i oprečan socijalnoj pravdi te je povezivanje knjižničarstva s kritičkom teorijom važno kako bi se stvorio koncept informacijske pismenosti koji promovira socijalnu pravdu.⁴¹ Neoliberalizam pridonosi institucionalizaciji informacijske pismenosti. Glavna premisa informacijske pismenosti u neoliberalizmu jest ta da osoba u neoliberalizmu može izabrati da postane informacijski pismena, a kako informacijska pismenost rješava ekonomske nejednakosti tada su te nejednakosti zapravo krivnja osobe jer je ona sama mogla

³⁶ Huzar, T. *Neoliberalism, Democracy and the Library as a Radically Inclusive Space*. Paper presented at: [IFLA WLIC 2014 - Lyon - Libraries, Citizens, Societies: Confluence for Knowledge](#) in Session 200 - Library Theory and Research. In: IFLA WLIC 2014, 16-22 August 2014, Lyon, France. Str. 1-9. (4.5.2022.).

³⁷ Popowich, S. Nav. dj. (2018), str. 12.

³⁸ Greene i McEnemy, 2012; prema Huzar, T. Nav. dj. (2014), str. 3.

³⁹ Sabolović-Krajina, D. *Narodna knjižnica kao središte lokalne zajednice u suvremenom društvu*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet, 2016. Str. 23.

⁴⁰ Pawley, 2003; prema Seale, M. Nav. dj. (2013), str. 40.

⁴¹ Seale, M. Nav. dj. (2013), str. 41.

odlučiti da će ih prevenirati. Također, kada se osoba odluči postati informacijski pismena, tada ona može postati dio vladajuće klase.⁴²

Rješenje za navedenu problematiku jest razvoj kritičke informacijske pismenosti. Seale navodi kako diskursi koji su prisutni u jeziku i u obliku jezika imaju utjecaj i izvan samog jezika, na cijelo društvo i društvenu svijest, te bi stvaranje kritičke definicije informacijske pismenosti osvijestilo koliko diskurs ima utjecaja na društvo te koliko je važno na koji se način raspravlja o informacijama.⁴³ Koncept kritičke informacijske pismenosti, koji svoje temelje ima u kritičkom knjižničarstvu, promatra i uključuje u definiciju informacijske pismenosti sve društvene faktore (pa tako i neoliberalne) koji su utjecali na informacije.⁴⁴ Kritička informacijska pismenost pomaže knjižničarima da osnaže svoje korisnike kako bi mogli bolje razumjeti socioekonomski kontekst informacije kao robe.⁴⁵ Prema Tewellu, kritička informacijska pismenost obilježava zajedničko istraživanje ekonomskih, društvenih, političkih aspekata informacija, razumijevanje opresivnog sistema te djelovanje na njega, ali i stvaranje, dijeljenje i korištenje informacija.⁴⁶ Uz pronalaženje informacija naglasak se stavlja na shvaćanje konteksta i na evaluaciju informacija. Ideal predstavlja samoorganizirajuća struktura koja djeluje dobrovoljno te se odluke donose na osnovi konsenzusa.⁴⁷

⁴² Saunders, 2010; prema Seale, M. Nav. dj. (2013), str. 55.

⁴³ Seale, M. Nav. dj. (2013), str. 57.

⁴⁴ Sabolović-Krajina, D. Nav. dj. (2016), str. 24.

⁴⁵ Lawson, S., Sanders, K. i Smith, L. Nav. dj. (2015), str. 19-21.

⁴⁶ Tewell, 2016; prema Hibert, M. Nav. dj. (2018), str. 32-53.

⁴⁷ Post, 2009; prema Hibert, M. Nav. dj. (2018), str. 32-53.

3. KRITIČKA TEORIJA

Jedan od predloženih rješenja za utjecaj neoliberalizma na knjižnice bilo je korištenje kritičke teorije za razumijevanje promjena u knjižničnim i informacijskim znanostima. Lawson, Sanders i Smith zalažu se za korištenje kritičke teorije u dekomodifikaciji informacije te navode kako je to važno jer neoliberalizam potiče društvenu nepravdu kroz komodifikaciju informacija.⁴⁸ Kritička teorija želi problematizirati moć i društvenu praksu koja osnažuje tu moć te se može koristiti kako bi se razumjelo na koji način se reproduciraju ustaljena društvena vjerovanja koja umanjuju i negiraju vrijednosti inače priznate u knjižničarstvu.⁴⁹ Ono također predstavlja uporište o pitanjima komunikacijske tehnologije kao i o svladavanju vještina njihovog korištenja – učenje, obrazovanje – stvaranje otvorenih obrazovnih sadržaja.⁵⁰

3.1. Izazovi kritičke teorije

Kritičke informacijske studije bave se analizom i raspravom ključnih područja poput slobode korištenja informacija i ideja, prava korisnika, mogućnost mijenjanja tehnika i sredstava za ponudu i distribuciju informacija, ekonomska, politička i društvena ograničenja te odnosom među tehnologijom, pravima i društvenim normama. Moć organiziranja svjetskog znanja dolazi od mogućnosti akumulacije velikih podataka te kontrolom svih nivoa generiranja znanja. Autor Hibert napominje kako bi budućnost knjižnica trebala ići u smjeru otvorenih softverskih platformi koja će služiti korisničkoj zajednici. Izazovi kritičkih informacijskih studija idu u smjeru neoliberalne redefinicije knjižnica. Javlja se nemoć javnih institucija da reguliraju proizvodnju i organizaciju znanja.⁵¹ Mattern navodi kako knjižnice trebaju biti te koje će reaktualizirati ulogu znanja, a ne biti mašine produktivnosti nudeći korisniku samo one informacije koje pogoduju njegovim predodžbama o svijetu.⁵² Wark ističe da je korisnik u personaliziranom informacijskom mjehuru koji onemogućuje susret s novim i drugačijim mrežnim sadržajem koji bi nas mogao potaknuti na razmišljanje i propitivanje.⁵³

⁴⁸ Lawson, S., Sanders, K. i Smith, L. Nav. dj. (2015), str. 18.

⁴⁹ Gage, 2004; prema Lawson, S., Sanders, K. i Smith, L. Nav. dj. (2015), str. 14.

⁵⁰ Hibert, M. Nav. dj. (2018), str. 43.

⁵¹ Ibid, str. 53-78.

⁵² Mattern, S. *Library as Infrastructure*. Places Journal. Juni, 2014. URL: <https://placesjournal.org/article/library-as-infrastructure/> (16.5.2022.).

⁵³ Wark, M. K. Spectacles of Disintegration. // *Social Research*, 78, 4(2011), str. 1115-1132. URL: https://www.academia.edu/1354431/Spectacles_of_Disintegration (22.5.2022.).

3.2. Kritičko bibliotekarstvo

Kritička teorija na knjižnične i informacijske znanosti primjenjuje se u obliku kritičkog bibliotekarstva koje želi promovirati etičku praksu, koja podržava etičku proizvodnju i komunikaciju akademskog znanja, s fokusom na društvenu pravednost, što je u kontrastu s neoliberalističkom ideologijom.⁵⁴ Kritičko bibliotekarstvo daje temelje orijentaciji knjižničara prema zagovaranju društvene pravde s akcentom na problematiku zaštite privatnosti. Teorija vlasništva preispituje se upravo razmjenom informacija i dijeljenjem znanja.⁵⁵

Kritička teorija bibliotekarstvu nudi put prema osiguranju jednakopravnog, necenzuriranog pristupa informacijama za sve skupine korisnika uključujući i marginalizirane skupine.⁵⁶ Jedna od formi kritičkog knjižničarstva jest i liberalna bibliografija. Ona potiče razmišljanja o odgovornosti pojedinca za produkciju informacija s ciljem toga da se edukacija i znanje opet definiraju kao opća domena. Liberalna bibliografija zalaže se za znanje koje nije čuvano samo u akademskim zajednicama, već je dostupno cijelom svijetu. Također prepoznaje da su nekada interesi autora suprotni od socijalne pravde jer živimo u nepravедnim sistemima te se zalaže za liberalno učenje koje treba biti korisno za sve. Zbog toga knjižnice ne bi trebale služiti pojedinačnim zahtjevima institucija već višem idealu. Kritički pristup neoliberalizmu uključuje poticanje ljudi da razumiju komodifikaciju informacija te kakav to utjecaj ima na samu vrijednost informacija.⁵⁷

Knjižnice i fakulteti središta su za promociju znanja kao zajedničkog dobra (*eng. knowledge commons*). Problem se javlja kod digitalnih zajedničkih dobara kod kojih se vlasništvo ne može kontrolirati jer se neometano širi putem Interneta. Bitno je naglasiti da je pristup informacijama slobodan i otvoren, ali se može kontrolirati mogućnost korištenja tih dobara odnosno spriječiti zloupotreba. Korisnici Interneta postaju stvaratelji znanja i kulture čime se briše dotadašnja granica između stvaratelja i korisnika.⁵⁸ Wark u svom Hakerskom manifestu pojašnjava viđenje informacijskog društva kao klasnoga te govori da se klasna borba odvija na području vlasništva nad informacijama. Kada informacija postane privatno vlasništvo elita iz toga stvara društvenu moć te prodaje te informacije kao robu na tržištu. Hakerske klase stoga podučavaju korisnike kako da putem novih tehnologija dijele znanje te da se odupru opresivnom sustavu.

⁵⁴ Fister, B. *Liberating knowledge : A librarian's manifesto for change*. Thought & Action. Fall, 2010. Str. 83–90. URL: <https://eric.ed.gov/?id=EJ929960> (23.5.2022.).

⁵⁵ Hibert, M. Nav. dj. (2018), str. 79.

⁵⁶ Leckie i sur. 2010; prema Hibert, M. Nav. dj. (2018), str. 43.

⁵⁷ Fister, B. Nav. dj. (2010), str. 83-90.

⁵⁸ Hibert, M. Nav. dj. (2018), str. 78-98.

Hakeri predstavljaju otpor i svoje djelovanje temelje na društvenom samoorganiziranju, korištenju zajedničkog dobra bez ikakvih tržišnih obilježja.⁵⁹ Otvorene platforme imaju vlastita pravila upravljanja resursima, pristupa, korištenja i produkcije znanja. Proizvodnja temeljena na zajedničkim dobrima označava da sredstva za proizvodnju više nisu u rukama nekolicine. Razmjena informacija organizira se izvan granica kapitalističkih i tržišnih odnosa. Kritičko bibliotekarstvo u tom bi kontekstu pružilo pretpostavku za nadilaženje stava o razmjenskoj vrijednosti u korist upotrebne vrijednosti. Znanje kao zajedničko dobro čini svijest o potrebi obrazovnih institucija za organiziranje alternativnih oblika zajedničkih dobara te stvaranja digitalne platforme promovirajući solidarnost. Kritičko-pedagoški pristup bibliotekarstvu i hakerska etika pružaju potencijale za reaktualizaciju obrazovanja u vezi problematike marginaliziranih društvenih skupina.⁶⁰

Sabolović-Krajina navodi kako je knjižničarstvo profesija koja se zasniva na aktivizmu te ne smije ostati neutralna prema ideologiji neoliberalizma i promjenama koje ta ideologija donosi. Kritičko knjižničarstvo propituje elemente knjižničarstva koji osnažuju ideale društvene pravde te se također osvrće na razloge nejednakosti u proizvodnji i pristupu informacijama. Kritičko je knjižničarstvo važno jer se izravno protivi promatranju informacije kao robe te svima želi omogućiti jednak pristup informacijama, neovisno o njihovom socioekonomskom statusu.⁶¹

Pozitivizam kao koncept znanja oblikovao je društvene znanosti koje danas više nisu dovoljne za oblikovanje suvremene diskurzivne prakse. Ono što suvremena praksa zahtjeva jest fokus na stvarne potrebe korisnika, ali i intelektualnu slobodu samih bibliotekara kao i na društveno odgovorno djelovanje. Koncept kritičke pedagogije usko je vezan uz kritičko bibliotekarstvo u vidu polazišne točke za preispitivanjem odgojne zadaće knjižničara koja obuhvaća i problematiku društvene pravde.⁶²

Kritičko-pedagoški pristup bibliotekarstvu i medijskoj pismenosti omogućuje preispitivanje statusa javnog znanja i organizaciju javne strukture u digitalnom obliku. Njegova je bitna odrednica ekonomski komunitarizam koji se odnosi na dijeljenje zajedničkog znanja kao javnog dobra. Rad bibliotekara trebao bi odudarati od kapitalističke ideje privatnog vlasništva, profita i monopola nad resursima. Nasuprot tom cilju, pretvaranjem informacije u robu

⁵⁹ Wark, M. K. *Hakerski manifest*. Zagreb : Multimedijalni institute, 2006. Str 66.

⁶⁰ Hibert, M. Nav. dj. (2018), str. 78-98.

⁶¹ Sabolović-Krajina, D. Nav. dj.(2016), str. 30.

⁶² Hibert, M. Nav. dj. (2018), str. 33-42.

(komodifikacija znanja), bibliotekari također postaju proizvod kapitalističkog sustava. Borba protiv toga stvorila je pokret kritičkog bibliotekarstva koji se zalaže za socijalni aktivizam, ukidanje cenzure nad informacijama te pristup znanju za sve članove društva.⁶³ Algoritmi su alati koji procjenjuju relevantnost informacija što može dovesti do društvene nejednakosti. Misija kritičkog bibliotekarstva upravo je ukazivanje na algoritamsku pristranost i naglašavanje javne odgovornosti knjižnica. Odrast (*eng. degrowth*) društveni je pokret koji promišlja o neodrživosti trenutnog ekonomskog rasta. Ono što je u fokusu kritičkog bibliotekarstva jest i bavljenje odnosom politike i podatkovne etike. Knjižnice čuvaju, organiziraju i prenose sačuvano znanje te su sveprisutan i dugovječan simbol etike nekomodificiranog znanja.⁶⁴

⁶³ Hibert, M. Nav. dj. (2018), str. 17-24.

⁶⁴ Ibid, str. 25-32.

4. ZNANJE KAO ZAJEDNIČKO DOBRO

4.1. Začetak koncepta znanja kao zajedničkog dobra

Sveučilišta za svoju misiju imaju osnažiti znanost, kao i ojačati obrazovanje. Knjižnica predstavlja okruženje za razmjenu znanja. Model zajedničkih informacijskih dobara (*eng. information commons*) evoluirao je u model obrazovne zajednice (*eng. learning commons*) s ciljem podrške učenju i tečajevima za studente. Novi model znanja kao zajedničko dobro predlaže se za zadovoljavanje potreba inovativnih zajednica. Znanje kao zajedničko dobro uključuje model zajedničkih informacijskih dobara, knjižnice 2.0, teoriju upravljanja znanja te općenito fizička i virtualna pitanja za izgradnju kolaborativnog okruženja za dijeljenje znanja. Koncept zajedničkih informacijskih dobara uključuje dva aspekta: prvi aspekt naglašava integraciju tehnologije, usluge i prostora, dok se drugi aspekt temelji na online mreži naglašavajući otvoren pristup informacijskim resursima i softveru otvorenog koda. Znanje kao zajedničko dobro (*eng. knowledge commons*) član je commons serijala i gleda na znanje kao na zajednički resurs.⁶⁵

4.1.1. Izgradnja konceptualnog modela znanja kao zajedničkog dobra

Vizija znanja kao zajedničkog dobra jest redefinirati funkciju i odgovornost knjižnice te stvoriti kooperativno okruženje za razmjenu znanja inovativne zajednice. Promovira komunikaciju, suradnju, učenje i dijeljenje te može biti korisna za pohranu te inovacije. Cilj znanja kao zajedničkog dobra jest osigurati fizički i virtualan prostor za provedbu vizije, ponuditi pristup internetu, računalima, osigurati obuku za informacijsku pismenost, promicati kulturu povjerenja i suradnje.⁶⁶

Teorijska osnova znanja kao zajedničkog dobra temelji se na praksama i teorijama ideje zajedničkih informacijskih dobara. Strateško se upravljanje temelji na dvjema karakteristikama: strateška usklađenost i funkcionalna integracija. Upravljanje znanjem interdisciplinaran je model koji se bavi znanjem uključujući stvaranje, dijeljenje i korištenje znanja. Teorija suradnje govori nam o mogućnosti rješavanja sukoba ili unaprjeđenje zajedničkog cilja gdje su dionici prepoznali prednosti zajedničkog rada. Knjižnica 2.0 nastaje

⁶⁵ Shuhuai, R. and Xingjun, S., Haiqing, L., Jialin, C. From information commons to knowledge commons : Building a collaborative knowledge sharing environment for innovative communities. // *The Electronic Library*, 27, 2(2009), str. 248.

⁶⁶ Ibid, str. 250-252.

kao novi koncept primjenom web 2.0. Korisnik je u središtu, a značajke se odnose na sudjelovanje, iskustvo, stvaranje i zajedničko dijeljenje.⁶⁷

Konceptualni model dinamičan je i mijenja se prema potrebi korisnika. Komponente čine pet dijelova:

1. korisnik – spoznaja i analiza potreba korisnika te njegova uključenost u izgradnji, ali i evaluaciji samog modela,
2. područja znanja – višeslojno kombiniranje fizičkog i virtualnog prenošenja znanja,
3. fizički prostor – učionice, dvorane, referentni pult, sobe za sastanke,
4. virtualni prostor – digitalni izvori, multimedijски resursi, softveri za suradnju, digitalne knjižnice, društvene mreže,
5. potporni sloj – informacijska tehnologija, organizacija, upravljanje i kultura.⁶⁸

4.1.2. Definicije koncepta znanja kao zajedničkog dobra

Znanje kao zajedničko dobro predstavlja izazov pred ekonomiju jer se odnosi na resurse kojima upravlja zajednica. Dovodi se u pitanje i industrija vlasništva u kojoj je kontrola nad sredstvima za proizvodnju informacija i znanja neujednačena.⁶⁹

Caffentzis govori kako zajednička dobra ne uključuju samo sredstva kojima jednakopravno dijelimo resurse već i interes u kreiranju kolektiva, posvećenost odgajanju zajedničkih interesa u svakom aspektu života.⁷⁰

Zajedničko dobro resurs je koji dijeli grupa ljudi koji su podložni društvenim dilemama. Znanje kao zajednički resurs može se definirati kao sve korisne ideje, informacije i podaci u bilo kojem obliku u kojem su izraženi ili dobiveni.⁷¹

Zajednički resursi koji jesu besplatni za korištenje jesu primjerice čisti zrak, voda, šume, knjižnica i veliki dio znanosti. To mogu biti i proizvodi digitalnih tehnologija (Wikipedija). Izraz se koristi za označavanje stvari čija vrijednost jest zajedničko dobro i stvari koje su u zajedničkom vlasništvu, kojima se upravlja i financira na zajednički način, ali koje ne vodi država. Tradicionalno su se šume, jezera ili pašnjaci financirali i vodili kao zajedničko dobro

⁶⁷ Shuhuai, R. and Xingjun, S., Haiqing, L., Jialin, C. Nav. dj.(2009), str. 253.

⁶⁸ Ibid, str. 254.

⁶⁹ Hibert, M. Nav. dj.(2018), str. 78.

⁷⁰ Caffentzis i Federici, 2014; prema Hibert, M. Nav. dj.(2018), str. 110.

⁷¹ Hess, C. The Unfolding of the Knowledge Commons. // *St Antony's International Review*, 8, 1(2012), str. 15.

ili kombinacijom kolektivnog i individualnog plaćanja. Javna dobra imala su tendenciju biti financirana putem oporezivanja te ih osigurava vlada.⁷²

4.2. Znanje kao resurs

Konverzija znanja može biti podijeljena u četiri faze: socijalizacija, eksternalizacija, kombinacija, internalizacija. Socijalizacija se odnosi na komunikaciju licem u lice, eksternalizacija uključuje dijalog, kombinacija se odnosi na sistematiziranje, dok se internalizacija može shvatiti kao vježbanje, praksa, učenje kroz rad. Od zajedničkih informacijskih dobara do znanja kao zajedničkog dobra dovela je inicijativa za otvoreni pristup koja proširuje opseg pristupa korisnika.⁷³

Pojavom Interneta pojavile su se dileme vezane uz konceptualizaciju i upravljanje znanjem. Studije o znanju podijeljene su na različite interese: epistemološki aspekt zanima filozofe, intelektualno vlasništvo područje je pravnika, ekonomisti se bave troškovima informacija dok knjižničare zanima prikupljanje i organizacija informacija.⁷⁴

Podaci su dijelovi informacija, informacija je organiziran podatak u kontekstu, a znanje je asimilacija informacija i razumijevanje kako ih koristiti. Znanje se odnosi na sve vrste razumijevanja stečenog iskustvom ili proučavanjem, bilo autohtono, znanstveno ili na neki drugi način. Također uključuje kreativne radove, poput glazbe te vizualne i kazališne umjetnosti. Dvojna funkcija kao ljudska potreba i gospodarsko dobro govori o složenoj prirodi ovog resursa. Osiguravanje pristupa znanju olakšava se ispitivanje prirode znanja i identificiranja načina na koje je ono zajedničko dobro.⁷⁵

Jedan od uistinu važnih nalaza u tradicionalnom općem dobru bila je identifikacija načela dizajna robusnih, dugotrajnih, zajedničkih resursnih institucija. Ovo su principi:

- Trebaju biti postavljene jasno definirane granice.
- Pravila u uporabi dobro su usklađena s lokalnim potrebama i uvjetima.
- Pojedinci na koje utječu ova pravila obično mogu sudjelovati u izmjenama pravila.

⁷² Mulgan, G. *The Rise of Knowledge Commons : It's for Everyone.* // Big Mind : How Collective Intelligence Can Change Our World / Geoff Mulgan. Princeton, Oxford : Princeton University Press, 2018. Str. 200-202.

⁷³ Shuhuai, R. and Xingjun, S., Haiqing, L., Jialin, C. Nav. dj.(2009), str. 249.

⁷⁴ Hess, C.; Ostrom, E. *Introduction : An Overview of the Knowledge Commons.* // Understanding Knowledge as a Commons : From Theory to Practice / Charlotte Hess and Elinor Ostrom. Cambridge, Massachusetts; London, England : The MIT Press, 2007. Str. 3-27.

⁷⁵ Ibid, str. 8-10.

- Poštuje se pravo članova zajednice da osmisle svoja pravila.
- Uspostavljen je sustav samopraćenja ponašanja članova.
- Dostupan je stupnjeviti sustav sankcija.
- Članovi zajednice imaju pristup jeftinom mehanizmu rješavanja sukoba.
- Poduzeća su organizirana s više slojeva aktivnosti, a to su prisvajanje, opskrba, praćenje i sankcioniranje, rješavanje sukoba i druge aktivnosti upravljanja.⁷⁶

Zajedničkom dobru trebaju težiti i obrazovne institucije poput sveučilišta. Potreban je decentraliziran pristup većini kulturnih i znanstvenih materijala. Boyle predlaže da se zajednička znanstvena komunikacija treba osmisliti tako da se osigura korištenje repozitorija, ali i sudjelovanje u dizajnu repozitorija što većem broju ljudi. Težnja ide prema tome da se sve više znanstvenih materijala učini dostupnima, besplatnima te lako pretraživima. Bilo bi dobro organizirati specijalizirane znanstvene arhive čiji bi dizajn odražavao sudjelovanje znanstvenika i laika. Boyle svijet zamišlja kao svijet s potencijalnim kolegama, a ne kao svemir pasivnih potrošača.⁷⁷

Za nastanak i razvoj otvorenih obrazovnih sadržaja potreban je porast otvorenog pristupa i open-source načina širenja znanja, razvoj zajedničkih dobara i pomak prema suradničkom učenju unutar akademske zajednice. Nejednak pristup, korištenje i upravljanje znanjem predstavljaju značajne prijetnje na zajednički tok znanja, time se čini da se potkopava sposobnost slabijih pojedinaca da inoviraju rješenja za svoje probleme.⁷⁸

4.3. Stvaranje znanja kao zajedničkog dobra

George Caffentzis razmatra konceptualne izazove stvaranja globalnog zajedničkog znanja. On ocrta moguće karakteristike globalnog znanja kao zajedničkog dobra, u svjetlu principa i uvida fizičkog resursa kojim se zajednički upravlja, odnosno daje primjer zaliha jastoga uz obalu Mainea. Caffentzis navodi tri razmatranja koja smatra bitnima za stvaranje sustava zajedničkog upravljanja bilo kojim resursom, te ih proširuje na sferu znanja, naglašavajući sam razmjer zadatka koji podrazumijeva stvaranje zajedničkog modela upravljanja znanjem.

⁷⁶ Hess, C.; Ostrom, E. Nav. dj.(2007), str. 7.

⁷⁷ Boyle. J. *Mertonianism Unbound? Imagining Free, Decentralized Access to Most Cultural and Scientific Material* // Understanding Knowledge as a Commons : From Theory to Practice / Charlotte Hess and Elinor Ostrom. Cambridge, Massachusetts; London, England : The MIT Press, 2007. Str. 138-140.

⁷⁸ Hall, N.; Hoffmann, N.; Ostrowski, M. The Knowledge Commons : Research and Innovation in an Unequal World. // *St Antony's International Review*, 8, 1(2012), str. 5.

Caffentzis sugerira da je ono što je potrebno ustvari socijalna mašta i kolektivna volja. Metode ribolova jastoga koje su razvili stanovnici iz Maine postale su udžbenički primjer kako grupa ljudi, koja nisu altruistički anđeli, mogu biti okupljeni s ciljem upravljanja eksploatacijom zajedničkog resursa bez da ga iscrpe ili međusobno unište.⁷⁹

Autor u nastavku navodi što je potrebno da znanje postane zajedničko, odnosno koji su preduvjeti da bi se to postiglo. Commons zahtijeva najmanje tri elementa za svoje konstitucije: zajednički resurs, skup ljudi koji žele kontinuiran, dugotrajan pristup resursu i procedure za postizanje skupa pravila kojima se služe obični ljudi. Primjer zajedničkog dobra, kojeg navodi autor, svjetski je poznato dobro na obali Maine od Kitteryja do Eastporta koje predstavlja jedno od najvećih zajedničkih dobara na planeti. Resurs zajedničkog bazena sastoji se od milijuna jastoga koji tamo prebivaju. Stanovnici tog područja žele pristup tim jastozima jer se njihova egzistencija temelji na prodaji rezultata njihovog lova na jastoge. Funkcioniranje njihove zajednice rezultat je skupa pravila i postupaka koje koriste za upravljanje ribolovom. Složena je to kombinacija neformalnih dogovora između zakona države Maine i američke vlade i njihovih agenata. To je prilično izvanredan podvig suradničkog upravljanja između stanovnika i vlade koji je odgovoran za opstanak i uspjeh industrije jastoga u vrijeme kada su druge vrste ribolova u zaljevu Maine pred izumiranjem.⁸⁰

Akademskom studijom resursa zajedničke imovine, Elinor Ostrom zaključuje kako su česti nalazi proučavanja zajedničkog dobra oni kada se članovi resursa zajedničkog dobra organiziraju te zajednički osmišljavaju i provode svoja osnovna pravila. Oni tada imaju tendenciju upravljati lokalnim resursima održivije nego kada su pravila nametnuta izvana.⁸¹

Zajedničko dobro djeluje na principu *terra nullius* između tržišta i vlade, stoga proces njegove izrade mora biti drugačiji od stvaranja tržišta i vlade. Tri su središnje značajke potrebne za izradu zajedničkog dobra:

- povećanje sjene budućnosti,
- obuka u osvještavanju komunalne vrijednosti - trening vrijednosti suradnje i reciprociteta važni su u izradi zajedničkog dobra,
- borba protiv ograničenja države i iskušenja tržišta.⁸²

⁷⁹ Caffentzis, C. G. Nav. dj.(2012), str. 25.

⁸⁰ Ibid, str. 26.

⁸¹ Ostrom, E. Collective Action and the Evolution of Social Norms. // *The Journal of Economic Perspectives*, 14, 3(2000), str. 138–150.

⁸² Caffentzis, C. G. Nav. dj.(2012), str. 28.

Država učestalo kriminalizira komunalnu suradnju, a tržište iskušava mnoge zajednice da razbiju zajedničke veze i granice. Zajedno često sprječavaju zajednička dobra od formiranja, stoga u ovom trenutku borba s državom i tržištem posebno dolazi do izražaja.⁸³

Kako bi se proširila ideja znanja kao zajedničko dobro te pospješila njegova učinkovitost, Allen zahtjeva imperativ za stvaranje takvog prostora u kampusu sveučilišta. Knjižnica predstavlja mjesto okupljanja studenata, stoga su potrebne prostorije za rad u timu. Studenti će tražiti prostore koji olakšavaju grupnu suradnju. Stoga uz ideju dijeljenja znanja, gleda se na potrebe korisnika, a to uključuje zadovoljavanje fizičkog prostora poput učionica, dvorana, soba za sastanke i zadovoljavanje potpornog sloja koji se odnosi na organizaciju i razvoj informacijskih tehnologija.⁸⁴

4.3.1. Elementi znanja kao zajedničkog dobra

U stvaranju znanja kao zajedničkog dobra, već je spomenuto, potrebna su tri elementa prema Caffentzisu:

Prvi element „sjena budućnosti“ odnosi se na apokaliptični ili revolucionarni krizni trenutak u stvaranju znanja zajedničkim. Mentalni vremenski preokret, koji projicira buduću potpunu zatvorenost znanja od strane države i tržišta, gledajući na odluke donesene danas, potreban je kako bi se motivirao tip masovne suradnje koji je nužan za stvaranje zajedničkog znanja. Također ni sveučilišni profesori i studenti ne mogu više izbjeći odgovor na pitanja poput: Hoće li se sveučilišta zalagati za otvoreni pristup i korištenje znanja kao zajedničkog dobra? Hoće li sveučilišta zahtijevati od svojih članova fakulteta da svoje rezultate istraživanja stave u otvoreni pristup? Hoće li članovi fakulteta samoarhivirati rezultate svojih istraživanja i zahtijevati da njihov rad bude dostupan u javnosti?⁸⁵

Drugi element obuhvaća obuku o komunalnim/zajedničkim epistemičkim vrijednostima. Znanstveno-istraživačka zajednica već dugo poštuje dijeljenje znanja i resursa, otvoreni dijalog i sankcije protiv prijevара istraživanja. Obučavanje o suradnji potrebno je proširiti u komunikaciji i epistemičkoj tehnologiji. Umjesto da znanje tretiraju kao privatno intelektualno vlasništvo, oni ga tretiraju kao zajednički resurs s mehanizmima za međusobno praćenje, osiguravanje kvalitete i zaštitu od vandalizma. Najpoznatiji projekt Wikipedia organiziran je

⁸³ Caffentzis, C. G. Nav. dj.(2012), str. 28.

⁸⁴ Allen, F. R. The knowledge commons : Reasserting the library as the heart of campus. // *Association of College and Research Libraries*, 72, 8(2011). URL: <https://crln.acrl.org/index.php/crlnews/article/view/8619/9026> (8.5.2022.).

⁸⁵ Caffentzis, C. G. Nav. dj.(2012), str. 33.

kao wiki (web stranica koja se lako uređuje) koja omogućuje grupama stvaranje velikog, samoispravljajućeg repozitorija znanja s milijunima članaka na stotinama jezika dostupnih za otvoreni pristup.⁸⁶

Treći element uključuje promjenu “isplate” odnosno borbu s državom i kapitalom. Kada se vrijednosti zajedničkog dobra usade u nadolazeće generacije, kreatori zajedničkog znanja moraju se nositi s prijetnjama države i tržišta. Odvajanje znanja od strane države i njezina potpora autorskim pravima i patentima kriminalizira slobodno širenje i reprodukciju znanja.⁸⁷ Drugi aspekt promjene isplata zahtijeva izravan sukob s tržištem i „rent-seeking“⁸⁸ karakterom vlasnika intelektualnog vlasništva. Predmet intelektualnog vlasništva vrsta je meta-robe koju iznajmljuje kako bi proizveo drugu robu ili predmet potrošnje, baš kao što je zemlja meta-roba koju se iznajmljuje da bi proizveo druge robe, na primjer, pšenicu za prodaju. Tvrdnja branitelja prava intelektualnog vlasništva glasi da bez mogućnosti primanja najamnine - u obliku zakupa, autorskih naknada ili licenci - ne bi bilo poticaja za ljude da proizvode nove tekstove, softver i strojeve. Ako pristanu na isplatu najma moraju se odreći dijeljenja znanja što je ograničenje u reprodukciji. Režim intelektualnog vlasništva nudi iskušenje da se odbije otvoreni pristup dijelovima zajedničkog znanja. Autor Caffentzis navodi da nije bilo argumenata ili empirijskih dokaza da je model iznajmljivanja superiorniji od nagrađivanja ljudi koja se ne temelje na najamnini. Važan element u stvaranju znanja kao zajedničkog dobra jest izgradnja alternativnih, netržišnih oblika poticaja za doprinos korpusu zajedničkog znanja.⁸⁹

4.3.2. Poteškoće u stvaranju znanja kao zajedničkog dobra

Važno je razmotriti i poteškoće u stvaranju znanja kao zajedničkog dobra. Prva poteškoća odnosi se na sam resurs znanja. Znanje kao zajednički resurs čine tekstovi, koncepti, slike i zvukovi pohranjeni na različitim materijalima. Znanje nema definirano mjesto u prostoru i vremenu te obuhvaća razne podjele poput: materijalno/nematerijalno, apstraktno/konkretno, specifično/opće znanje. Cilj zajedničkog znanja akumulacija je općeg dobra. Ipak, koliko god neopipljivo i kompleksno znanje bilo, ono se sve više privatizira te se događa komodifikacija informacija. Korporacije koriste zakon o autorskim pravima i ideju o patentima kako bi natjerali ljude da plaćaju za korištenje predmeta nekog znanja, koji je prije bio u javnoj domeni,

⁸⁶ Caffentzis, C. G. Nav. dj.(2012), str. 36-38.

⁸⁷ Ibid, str. 38-40.

⁸⁸ Rent-seeking koncept je u ekonomiji koji govori da pojedinac ili entitet nastoji povećati vlastito bogatstvo bez stvaranja bilo kakve koristi ili bogatstva za društvo. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/economics/rent-seeking/> (24.5.2022.).

⁸⁹ Caffentzis, C. G. Nav. dj.(2012), str. 38-40.

stvarajući tako umjetnu oskudicu. Transformacija znanja stvara potrebu za zaštitom nedržavnog i netržišnog pristupa znanju kao životnom resursu i postavlja pozornicu za znanje kao zajedničko dobro.⁹⁰

Druga poteškoća javlja se kod zajednice koja upravlja znanjem kao zajedničkim dobrom. Uključuje li to cijelo čovječanstvo tj. koji će podskup ljudi biti uključen u upravljanje znanjem? Brojni su naponi da se stvore novi oblici zajedničkog vlasništva i komunikacije znanja – od licenci Creative Commons, do slobodne suradnje, otvorenog pristupa, dijeljenja datoteka, peer-to-peer mreža i drugih.⁹¹

Treća poteškoća proizlazi iz pravila pristupa i doprinosa na zajednički izvor znanja. Prava tragedija zajedničkog znanja jest apsorpcija sveukupnosti znanja u područje državne uprave ili tržišta. Posljedično, cilj stvaranja pravila od strane zajednice zajedničkog znanja jest stvaranje kolektivnih snaga i praksi koje mogu spriječiti zatvaranje zajedničkih dobara od strane države i tržišta. Kriterij za ocjenu uspješnog skupa pravila glasio bi: povećava li se područje slobodnog pristupa znanju i povećava li se doprinos stvaranju znanja? Naravno, znanje je i cilj i sredstvo za još viši cilj, a to je oslobađanje čovječanstva od ugnjetavanja.⁹²

4.4. Digital commons i tragedija commonsa

Internet je primjer zajedničkog dobra gdje se informacije pronalaze uz minimalne troškove. Neke digitalne usluge izvor su znanja poput otvorenih podataka, akademskih istraživačkih publikacija ili organizacije koja je uzela ime Digital Commons, pružajući spremište za obrazovne materijale.⁹³ Znanje kao zajedničko dobro u digitalnom formatu sve je ranjivije iz više razloga:

- znanje se brzo mijenja i razvija,
- digitalni kod, protokoli i infrastruktura često su nerazumljivi kreatorima politike,
- prava intelektualnog vlasništva za digitalne formate uvelike su se proširila od pojave interneta,

⁹⁰ Caffentzis, C. G. Nav. dj.(2012), str. 30-31.

⁹¹ Ibid, str. 32.

⁹² Ibid, str. 33.

⁹³ Mulgan, G. Nav. dj.(2018), str. 203.

- knjige, časopisi i baze podataka imaju restriktivnu domenu ugovornog prava gdje licence izdavača često ograničavaju poštenu upotrebu u obrazovne svrhe; zabranjuje se posuđivanje i ograničava se broj korisnika,
- nepoznata količina vrijednih digitalnih informacija izgubljena je neadekvatnim očuvanjem i zanemarivanjem,
- cijene digitalnih publikacija i dalje rastu.⁹⁴

Mulgan tvrdi da će korisnici zajedničkog dobra uvijek pretjerano iskorištavati resurse zbog nepostojanja imovinskih prava. No nekoliko desetljeća istraživanja pokazalo je da te tragedije nisu neizbježne, uglavnom zato što je teorija uvelike podcijenila kako zajednice mogu inteligentno upravljati zajedničkim resursima sve dok imaju dovoljno vremena za izgradnju povjerenja i mnogo prilika za razgovor.⁹⁵

Najveća razlika između digitalnih zajedničkih dobara i prirodnih jest priroda rizika s kojima se suočavaju. Hardin ističe kako je najveća prijetnja prirodnim dobrima njihova prekomjerna upotreba. To nije problem s informacijama koje se mogu beskonačno replicirati po niskoj cijeni. Umjesto toga, najveći rizik jest nedovoljna proizvodnja. Mnoge institucije koje su stvorene za podršku patentima, autorskim pravima i intelektualnom vlasništvu svih vrsta imale su za cilj riješiti ovaj problem nudeći pojedinačne nagrade u zamjenu za dijeljenje. Ipak, sve je to postalo teže zaštititi i nadzirati u digitalnom okruženju u kojem je kopiranje mnogo lakše. To je najveći problem suvremene digitalne ekonomije. Mnoge usluge koje bi bile najkorisnije jednostavno nisu održive na tradicionalnim konkurentnim tržištima.⁹⁶

4.5. Znanje kao zajedničko dobro u knjižnici

Sudjelovanje knjižnica u zajednici ovisi o stupnju otvorenosti za promjene. Postojeća kontrola komunikacijskih procesa od strane znanstvenih/stručnih organizacija i izdavača također ima značajnu težinu, kao i općenitija pravna i ekonomska ograničenja. Istraživanje tri modela za angažiranje knjižnice sugerira nekoliko ključnih izazova za budućnost. Modeli su: fokus na kontrolu, fokus na sustave i usluge ili katalizator promjene. Knjižnična zajednica već je uložila u značajna eksperimentiranja, a partnerstva s istraživačkom zajednicom donijela su važne nove spoznaje za daljnji razvoj. Međutim, jedno područje na koje treba obratiti pozornost, koje je uglavnom izostalo iz istraživačkih planova, jest daljnje istraživanje akademskih kultura

⁹⁴ Hess, C. Nav. dj.(2012), str. 15.

⁹⁵ Mulgan, G. Nav. dj.(2018), str. 203.

⁹⁶ Hardin, G. The Tragedy of the Commons. // *Science*, 162, 3859(1968), str. 1243-1248.

općenito i kultura discipline posebno.⁹⁷ Ovo je ključni element u razumijevanju i dizajnu novih modela znanstvene komunikacije. Analize slične antropološkom radu Traweeka koje su rasvijetlile komunikacijske norme zajednica mogle bi informirati o razvoju agilnijih informacijskih okruženja osjetljivih na zajednicu.⁹⁸ Druga očita arena istraživanja i ulaganja uključuje razvoj semantičkih i interpretativnih struktura i alata koji će omogućiti knjižnicama i znanstvenim zajednicama stvaranje sustava za dokumentiranje i potencijalno upravljanje znanstveno-komunikacijskim procesima. Postojeća formalna shema može se također poboljšati omogućujući i korisnicima unos podataka. Treće područje za usmjereno ulaganje uključuje potrebnu strukturu za spajanje knjižničnih resursa i stručnosti. Organizacija kao što je Federacija digitalnih knjižnica skrenula je pozornost na varijabilnost i distribuciju knjižničnog kapaciteta odnosno tehnološke infrastrukture, stručnosti i potencijala za proširenje.⁹⁹

Kolektivna akcija, građanski angažman i zajedništvo protuotrov su za konzumerizam i za pasivne oblike građanstva. Korporacije mogu povećati svoju dobit za ograničavajući pristup zajedničkom dobru tretirajući korisnike interneta kao potrošače, a ne kao koproducente. Nastavnici, studenti i osoblje fakulteta imaju posebnu priliku pomoći zajednici stvarajući otvorene obrazovne sadržaje dostupne svima. Takav rad nije samo od koristi za javnost, on također može učiniti znanstveni rad zadovoljavajućim i višedimenzionalnim.¹⁰⁰

Razumijevanje zajednica, razvoj novih interpretativnih sustava i uokvirivanje međuorganizacijskih modela za suradnju tri su kritična područja u kojima bi kolektivna pažnja mogla napraviti razliku u olakšavanju suradnje u zajedništvu. Buduće uloge knjižnica povezane su i s tradicionalnim ulogama upravljanja sadržajem i sve više s oblikovanjem digitalnih konteksta u zajednici. Sveobuhvatan izazov jest stvoriti sveprisutne i integrirane informacijske zajednice koje će služiti znanstvenicima današnjice i istovremeno omogućiti proizvode i procese znanstvene komunikacije za sutra. Pri tome ključna pozornost odnosi se na norme zajednice i nove interese. Knjižnice imaju ključnu ulogu u vršenju kontrole, u dodavanju vrijednosti, a pogotovo u katalizaciji promjena.¹⁰¹

⁹⁷ Pradt Lougee, W. *Scholarly Communication and Libraries Unbound : The Opportunity of the Commons*. // Understanding Knowledge as a Commons : From Theory to Practice / Charlotte Hess and Elinor Ostrom. Cambridge, Massachusetts; London, England : The MIT Press, 2007. Str. 327-330.

⁹⁸ Traweek, S. *Beamtimes and Lifetimes : The World of High Energy Physicists*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1988. Str. 122.

⁹⁹ Pradt Lougee, W. Nav. dj. (2007), str. 327-330.

¹⁰⁰ Levine, P. *Collective Action, Civic Engagement and the Knowledge Commons*. // Understanding Knowledge as a Commons : From Theory to Practice / Charlotte Hess and Elinor Ostrom. Cambridge, Massachusetts; London, England : The MIT Press, 2007. Str. 268.

¹⁰¹ Pradt Lougee, W. Nav. dj. (2007), str. 328-330.

5. OTVORENI PRISTUP

Otvoreni pristup (*eng. Open Access*) besplatan je online pristup. Literatura otvorenog pristupa nije u potpunosti slobodna jer je ipak potrebno imati pristup internetskoj vezi. Ono što je pozitivno jest da većinom nema ograničenja autorskih prava i licenciranja. Fizički preduvjeti za otvoreni pristup bili bi da djelo bude digitalno i da se nalazi na internetskom poslužitelju. Pravni preduvjet za otvoreni pristup jest da djelo bude bez ograničenja autorskih prava i licenci (zakonskih i ugovornih ograničenja) koja bi spriječila otvoreni pristup. Postoje dva načina za uklanjanje ograničenja: staviti djelo u javnu domenu ili pridobiti pristanak nositelja autorskog prava za sve legitimne znanstvene upotrebe, kao što su čitanje, preuzimanje, kopiranje, dijeljenje, pohrana, ispis, pretraživanje, povezivanje i slično. Pristanak na te upotrebe znači odricanje od nekih dodijeljenih prava po zakonu o autorskim pravima.¹⁰² Literatura otvorenog pristupa besplatna je za čitatelje i korisnike, ali ne za proizvođače. Postoje dva glavna načina pružanja otvorenog pristupa i oni se razlikuju u njihovim modelima troškova i financiranja: arhivi ili repozitoriji otvorenog pristupa koji omogućuju da sadržaji materijala budu dostupni korisnicima diljem svijeta. Nedostatak je ovog načina što arhivi ne provode recenzijski postupak. Oni mogu sadržavati nerecenzirane predispose, recenzirane postprinte ili oboje. S druge strane, časopisi otvorenog pristupa obavljaju recenziranje (peer review kao najznačajniji) te odobravaju sadržaje kako bi bili slobodno dostupni svijetu. Njihovi troškovi sastoje se od stručnog ocjenjivanja, pripreme rukopisa i plaćanja prostora na poslužitelju.¹⁰³

Definicija otvorenog pristupa prema Budapest Open Access Initiative (BOAI) glasi da otvoreni pristup omogućuje da informacija slobodno bude dostupna na javnoj mreži te brzo dohvaćena, podrazumijeva dopuštenje svima da te sadržaje pretražuju, čitaju, preuzimaju, distribuiraju, umnožavaju, tiskaju, indeksiraju, stave poveznicu, s napomenom na korištenje u zakonitu svrhu bez pravnih, financijskih ili tehničkih ograničenja, uz naglasak da autor treba biti ispravno interpretiran i citiran.¹⁰⁴

Otvoreni pristup uvjetuje slobodan, trenutni, potpun i trajan pristup digitalnom sadržaju. Sukladno tome, *slobodna dostupnost* upućuje da za određeni rad ne postoji naplata ni ikakva druga ograničenja poput zaštite autorskih prava, *potpuna dostupnost* podrazumijeva pristup

¹⁰² Suber, P. *Creating an Intellectual Commons through Open Access*. // Understanding Knowledge as a Commons : From Theory to Practice / Charlotte Hess and Elinor Ostrom. Cambridge, Massachusetts; London, England : The MIT Press, 2007. Str. 171.

¹⁰³ Ibid, str. 173.

¹⁰⁴ Budapest Open Access Initiative (BOAI). URL: <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/> (10.6.2022.).

cjelovitom sadržaju (ne samo sažetku), *trenutna dostupnost* znači da je pristup moguć čim se objavi rad dok se *trajna dostupnost* odnosi na važnost očuvanosti nekog materijala kroz duži vremenski period, odnosno mogućnost dohvaćanja pretraživanjem ili sustavom citiranja.¹⁰⁵ Dvije su razine otvorenog pristupa: „gratis“ razina otvorenog pristupa označava besplatno pregledavanje znanstvenog rada uz potražnju dozvole autora ako korisnik želi koristiti sadržaj rada. Druga razina jest „libre“ razina koja znači besplatan pristup radu te korištenje sadržaja rada uz minimalna ograničenja. Autori se tada moraju odreći nekih prava te se izjasniti oko toga koristeći otvorene licence poput Creative Commons.¹⁰⁶

5.1. Inicijativa otvorenog pristupa

Pokret programa otvorenog koda počeo se razvijati 1980-ih godina. Osnovna ideja pokreta jest promocija filozofije slobodne upotrebe programa, čitanje i mijenjanje izvornog koda.¹⁰⁷ Za opstanak ovakvog pokreta zaslužna je zajednica svih zainteresiranih koji podupiru ideju otvorenosti i zajedničkim snagama pridonose razvoju programa. Ideja o otvorenom pristupu u znanstvenom krugu nastaje jer su troškovi za plaćanje pristupa znanstvenim časopisima i bazama podataka postali previsoki. Izdavač je taj koji naplaćuje pristup radovima što utječe na transparentnost znanstvenih informacija. Pojavom nove informacijsko-komunikacijske tehnologije otvara se mogućnost korištenja elektroničkog izdavaštva s otvorenim pristupom znanstvenih radova. Knjižnica ne posjeduje digitalnu kopiju časopisa već licencu za korištenje na određeni vremenski rok te može izgubiti već plaćene brojeve časopisa ako otkáže pretplatu.¹⁰⁸

U nastavku slijedi opis tri bitna dokumenta za razvoj inicijative otvorenog pristupa. Budimpeštanska inicijativa za otvoreni pristup jasno definira pojam otvoreni pristup te iznosi strategije za ostvarivanje takvog pristupa: samoarhiviranje u repozitorijima i časopisi s otvorenim pristupom. Ovakvim će se pristupom obogatiti obrazovanje, ubrzat će se znanstvena istraživanja, smanjit će se prepreka u pristupu znanju između klasa. Dokument pod imenom Bethesdanska izjava o otvorenom pristupu u izdavaštvu (Bethesda Statement on Open Access Publishing) zalaže se za iste stavke kao i Budimpeštanska inicijativa, s razlikom da je veći naglasak na pravne odrednice i savjete za praksu. Govori kako bi otvoreni pristup trebao biti u

¹⁰⁵ Suber, P. *Open Access*. Cambridge, Massachusetts; London, England : The MIT Press; Essential Knowledge Series, 2012. Str. 4-5.

¹⁰⁶ Ibid, str. 65-75.

¹⁰⁷ Peters, M. A.; Roberts, P. *The Virtues of Openness : Education, Science, and Scholarship in the Digital Age*. Boulder : Paradigm Publishers, 2012. Str. 68.

¹⁰⁸ Suber, P. Nav. dj.(2012), str. 10.

vlasništvu pojedinih radova, a ne izdavača ili časopisa. Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu znanstvenim informacijama (Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities) uključuje tri pretpostavke koje su bitne za definiranje otvorenog pristupa: slobodna dostupnost bez troškova i ograničenja, pravo na distribuciju uz ispravnost citiranja autora te arhiviranje u repozitoriju uz otvoreni pristup i dugoročno očuvanje.¹⁰⁹ Navedena tri dokumenta poznata su još i pod kraticom „BBB“ (Budimpešta, Bethesda, Berlin) te su i danas važni i utjecajni dokumenti koji opisuju otvoreni pristup.¹¹⁰

5.2. Kultura otvorenog pristupa

Kultura otvorenog pristupa prvenstveno promovira suradnju zajednice, smanjuje dupliciranje posla i troškove, povećava broj pojedinaca u sudjelovanju dijeljenja znanja i informacija, povećava mogućnosti korištenja informacijskih tehnologija. Cilj je globalno javno dobro, a ne zarada. Za sustav visokog obrazovanja to znači korištenje recenzija sustručnjaka, prihvatanje etike dijeljenja, mijenjanje obrazovne prakse iz tradicionalnog poučavanja prema suradničkom učenju.¹¹¹ Potrebno je promijeniti svjetonazor u sustavu obrazovanja i provesti implementaciju otvorenog pristupa za obrazovne resurse.¹¹²

Kultura se može definirati kao skup vrijednosti i uvjerenja koji formiraju ponašanje. Ponašanje korisnika prema informacijskom sustavu određena je načinom razmišljanja, vrijednostima, statusom i korisničkim pravilima.¹¹³ Tehnologija vezana uz javnu mrežu omogućuje pristup, prenošenje, izmjenu znanja na potpuno nove načine, mijenjajući procese znanstvene komunikacije, podučavanja i učenja, što dovodi do kreiranja kulture otvorenosti. Kultura otvorenog pristupa prihvaća ideju da otvoreni pristup obrazovnim i znanstvenim sadržajima ne umanjuju njihovu vrijednost, već ih proširuje i poboljšava na neočekivane načine.¹¹⁴ Smatra se da kultura otvorenog pristupa donosi nove vrijednosti kao što su etika dijeljenja, sudjelovanja i suradnje te oslanjanje na akademsku produktivnost kao društvenu kategoriju.¹¹⁵ Mijenja se

¹⁰⁹ Velterop, 2005; Šember, 2007; prema Krelja Kurelović, E. *Prihvatanje otvorenog pristupa znanstvenim informacijama i obrazovnim sadržajima u hrvatskoj akademskoj zajednici*. Doktorski rad. Zagreb : Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti, 2017. Str. 9-11.

¹¹⁰ Suber, P. Nav. dj.(2012), str. 7.

¹¹¹ Torres N. P. M. *Towards a culture of openness : Raising awareness and enabling policies in Latin American Higher Education*. 2012. URL: <http://bdigital.ula.ve/storage/pdf/ess/v16n2/art10.pdf> (3.6.2022.).

¹¹² Krelja Kurelović, E. Nav. dj.(2017), str. 14.

¹¹³ Tuđman, M., Boras, D., Dovedan, Z. *Uvod u informacijsku znanost*. Zagreb : Školska knjiga, 1993.

¹¹⁴ Peters, M. A.; Roberts, P. Nav. dj. (2012), str. 82-87.

¹¹⁵ Torres N. P. M. Nav. dj.(2012), str. 2.

obrazovna praksa od formalnog akademskog poučavanja i učenja do suradničkog učenja i razmjenu znanja čime se u proces učenja i poučavanja uključuju i sami studenti.¹¹⁶

5.3. Znanstvena komunikacija

Znanstvena istraživanja financirana su te je objavljeni rad dokaz tog istraživanja, a ono služi unaprjeđenju znanosti i društva te ne služi kao roba odnosno proizvod koji se prodaje radi osobnog profita.¹¹⁷

U 21. stoljeću sustav znanstvene komunikacije trebao bi:

- iskoristiti potencijale i prednosti informacijske i komunikacijske tehnologije,
- rukovoditi informacijama koji su pohranjeni na različitim formatima,
- promovirati rezultate istraživanja cijelome svijetu,
- omogućiti dostupnost svima,
- zajamčiti da javno financiranje znanstvenih radova utječe na kulturni, društveni i ekonomski boljitak.¹¹⁸

Razlog zašto znanstvenici pišu radove bio bi razvoj znanosti, doprinos postojećem znanju, razvoj karijere, priznanje koje im donosi kvalitetan rad.¹¹⁹ Najbolja metoda koja njeguje protok informacija i njenu razmjenu bila bi metoda otvorenog pristupa.¹²⁰ Dva su temeljna načina objavljivanja radova s otvorenim pristupom:

- „zlatni“ put koji obuhvaća online časopise,
- „zeleni“ put koji podrazumijeva publiciranje u digitalnim repozitorijima prema načelu samoarhiviranja.¹²¹

Autori koji upotrebljavaju komercijalne časopise mogu svoj rad pohraniti u digitalni repozitorij koji ima otvoreni pristup te putem toga koristiti „zeleni“ put. Veliki broj komercijalnih časopisa

¹¹⁶ Krelja Kurelović, E. Kultura otvorenog pristupa i prihvaćanje otvorenih obrazovnih sadržaja na hrvatskim javnim sveučilištima. // *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*, 6, 1(2018), str. 40.

¹¹⁷ Hodge, G.; Frangakis, E. *Digital Preservation and Permanent Access to Scientific Information : The State of the Practice*. Defense Technical Information Center. February, 2004. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA423497> (28.5.2022.).

¹¹⁸ Carty, 2005; prema Krelja Kurelović, E. Nav. dj.(2017), str. 21-22.

¹¹⁹ Suber, P. Nav. dj.(2012), str. 12-13.

¹²⁰ Torres N. P. M. Nav. dj.(2012), str. 4.

¹²¹ Šember, M. *Vrjednovanje biomedicinskih časopisa u otvorenom pristupu s pomoću citatnih pokazatelja*. Magistarski rad. Zagreb : Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007. Str. 17-18. URL: http://medlib.mef.hr/296/1/Sember_mag_mef.pdf (30.5.2022.).

i izdavača ipak dozvoljava publiciranje putem „zelenog“ puta, iako im autori ustupaju svoja autorska prava.¹²²

Ni u jednom navedenom slučaju publiciranja znanstvenog rada ne krši se zakon o autorskom pravu. Vlasnik autorskog prava mora dati pristanak za otvoren i slobodan pristup svome radu uz poštivanje ispravnog navođenja autorstva. Znanstveniku je u interesu imati što veći broj čitatelja njegova rada kako bi odjek za rezultate znanstvenog istraživanja bio što veći. To je bitno u znanstvenim krugovima jer utječe na napredovanje znanstvenika.¹²³

Zagovornici koji se zalažu za izdavanje časopisa u komercijalnom obliku često ističu kritiku otvorenog pristupa u kontekstu problematike postupka recenziranja.¹²⁴ S druge strane, zagovornici otvorenog pristupa upravo naglašavaju prednosti u postupku recenziranja budući da je literatura otvorena i dostupna svima na čitanje i provjeravanje. Time se stvara oštija i bolja kvaliteta recenziranja, dok će standardi za otvoreni pristup omogućiti osiguranje za provođenje valjanog pripisivanja autorstva.¹²⁵

Upravo je na autorima da odluče žele li otvoren pristup znanstvenoj istraživačkoj literaturi, a njihove ovlasti idu u sljedećem smjeru:

- Autori odlučuju hoće li svoje radove poslati u časopise otvorenog pristupa.
- Autori odlučuju hoće li svoje radove pohraniti u arhive otvorenog pristupa.
- Autori odlučuju hoće li prenijeti autorska prava.¹²⁶

Četiri su strategije kojima se može postići da autori koriste otvoreni pristup:

1. Obrazovati autore o otvorenom pristupu – inercija ili propust autora ne mora predstavljati znak protivljenja, može značiti neznanje ili nepažnju.
2. Ponuditi pomoć autorima u korištenju otvorenog pristupa za svoj rad – knjižničari mogu pomoći članovima fakulteta pohraniti svoje radove u arhivu s otvorenim pristupom.
3. Dopustiti autorima da iskoriste prednosti internetske razmjene pretiska – politika časopisa da ne prihvaćaju nijedan članak koji je prethodno objavljen negdje drugdje odvraća autore od pohranjivanja svojih pretiska u arhive otvorenog pristupa.

¹²² Suber, P. Nav. dj.(2012), str. 54.

¹²³ Šember, M. Nav. dj.(2007), str. 18.

¹²⁴ Drazen and Curfman, 2004; prema Šember, M. Nav. dj.(2007), str. 18.

¹²⁵ *Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*. URL: <http://oa.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html> (30.5.2022.).

¹²⁶ Suber, P. Nav. dj.(2012), str. 188.

4. Stvoriti poticaje za autore da svoje radove stave u otvoreni pristup – sveučilišta i agencije za financiranje trebaju stvoriti poticaje za autore. Također, autorima se može dati značajan poticaj ako časopisi otvorenog pristupa postanu jednako prestižnim kao i konvencionalni časopisi iste kvalitete. Jedan od načina za jačanje prestiža jest zapošljavanje eminentnih znanstvenika da rade u uredničkom odboru, što je metoda koju učinkovito koriste časopisi PLoS Biology i BMC's Journal of Biology.¹²⁷

Prednosti otvorenog pristupa:

- povećava vidljivost i pristup znanstvenim radovima,
- povećava interoperabilnost,
- povećava citiranost radova,
- dostupniji zainteresiranoj javnosti, a ne samo akademskom krugu,
- povećava suradnju i potiče inovacije i kreativnost,
- izbjegava se mogućnost dupliciranja rezultata istraživanja,
- smanjuje se jaz u pristupu informacijama,
- koriste se prednosti informacijsko-komunikacijskih resursa,
- knjižnice i visokoškolske ustanove imaju korist od otvorenog pristupa jer smanjuju financijske troškove namijenjene za pretplate na časopise.¹²⁸

Jedna od razlika koja se očituje u literaturi, a odnosi se na perspektivu o temi otvorenog pristupa, jest između stajališta znanstvenika i stajališta knjižničara. Znanstvenici žele otvoreni pristup jer, kao autori, žele povećati svoju publiku i povećati svoj utjecaj, a kao čitatelji žele slobodan i nesmetan pristup literaturi koja im je potrebna za njihovo polje istraživanja. Knjižničari žele otvoren pristup jer će time omogućiti svojim korisnicima nesmetan pristup svim časopisima bez brige o financijama, o problemima autorstva i licenciranja. Znanstvenici i knjižničari mogu udružiti snage i raditi prema istom cilju.¹²⁹ Otvoreni pristup nije samo ubrzanje istraživanja i ušteda novca, također se radi o slobodi od nepotrebnih prepreka, pravednosti prema poreznim obveznicima, vraćanju kontrole nad stipendijom znanstvenika i služenje nedovoljno posluženima. Istraživači žele svoje institucije osloboditi od plaćanja

¹²⁷ Suber, P. Nav. dj.(2012), str. 189.

¹²⁸ Krelja Kurelović, E. Nav. dj.(2017), str. 47.

¹²⁹ Suber, P. Nav. dj.(2012), str. 193.

skupih pretplata na časopise kako bi taj novac potrošio na druge hitne potrebe. Konačno, istraživanja napreduju brže i sigurnije ako više ljudi sudjeluje u tom procesu.¹³⁰

5.4. Otvoreno obrazovanje

Web tehnologija omogućila je razvoj kulture otvorenosti koja se odnosi na nevlasničku alternativu komercijalnim modelima distribucije informacija. Ona se zalaže za transparentnost, kreativnost, slobodnu razmjenu znanja, kritičko razmišljanje. Za napredak znanosti te njezinu evaluaciju bitna je transparentnost rezultata istraživanja, no ipak mnogim obrazovnim sadržajima ograničen je pristup. Inicijative otvorenog pristupa i otvorenog obrazovanja žele potaknuti i promovirati kulturu otvorenosti te obrazovanje učiniti zajedničkim dobrom.¹³¹

Otvoreno obrazovanje predstavlja mogućnost svima zainteresiranima da uče, istražuju bez ikakvih financijskih, vremenskih ili nekih drugih prepreka. Ono ujedno može biti poveznica između formalnog i neformalnog obrazovanja. Otvoreno obrazovanje također može biti definirano i kao obrazovna politika koja nalaže da se omogući pristup obrazovnim programima svim osobama. Osoba može bilo kada i bilo gdje doći do tečajeva i/ili certifikacija kako bi poboljšala svoj profesionalan razvoj. Pojam *otvoren* u tradicionalnom smislu označavao je slobodan ulaz, dok se danas uključuje i dostupnost resursima što je rezultat napretka i primjene digitalnih tehnologija.¹³²

U kontekstu otvorenog obrazovanja Europska komisija pokrenula je inicijativu Opening up education kojom se potiče razvoj kvalitetnih metoda učenja koji su u sklopu digitalnih obrazovnih sadržaja. Uz to je postavljen i portal na Internetu koji povezuje izvore otvorenih obrazovnih sadržaja kako bi se olakšala pristupačnost studentima, nastavnicima i istraživačima. Neki od međunarodnih pokreta koji se bave povezivanjem svih zainteresiranih za provedbu otvorenog obrazovanja jesu Open Education Consortium i Open Education Working Group.¹³³ Poznate baze radova koji imaju otvoreni pristup jesu Directory of Open Access Journal (DOAJ) koji osigurava pristup iz 15 različitih područja za više od 300 časopisa iz područja znanosti i Public Library of Science (PLOS).¹³⁴

¹³⁰ Suber, P. Nav. dj.(2012), str. 194-195.

¹³¹ Torres N. P. M. Nav. dj.(2012), str. 5.

¹³² Kučina Softić, S.; Rako, S. *Otvoreno obrazovanje i otvoreni obrazovni sadržaji. // Otvorenost u znanosti i visokom obrazovanju* / Ivana Hebrang Grgić. Zagreb : Školska knjiga, 2018. Str. 131.

¹³³ Ibid, str. 137-138.

¹³⁴ Krelja Kurelović, E.; Rako, S. i Tomljanović, J. Prihvatanje otvorenog pristupa u znanosti i obrazovanju. // *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*, 1, 1(2013), str. 4.

Preporuke koje bi bilo poželjno poduzeti u kontekstu otvorenog obrazovanja jesu sljedeće:

- potreba za planiranjem i osiguravanjem resursa za provedbu otvorenih obrazovnih sadržaja,
- jasna definicija politika i strategija o otvorenom obrazovanju na nacionalnoj i institucijskoj razini te njihovo sustavno provođenje,
- razvijanje kulture otvorenosti u društvu, a ne samo u obrazovanju,
- osposobljavanje profesora o primjeni informacijskih i komunikacijskih tehnologija te stjecanje digitalnih kompetencija,
- razvijanje moderne informacijsko-komunikacijske infrastrukture,
- uređenje pitanja prava intelektualnog vlasništva.¹³⁵

¹³⁵ *Otvoreno obrazovanje*. URL: <https://www.otvorena-znanost.hr/otvoreno-obrazovanje/> (14.6.2022.).

6. CREATIVE COMMONS

Zakonska pravila o zaštiti autorskih prava ograničavaju slobodu pristupa i dijeljenja informacija. Profesor Lawrence Lessig, razmišljajući o rješenju tog problema, nadošao je na ideju o licenci Creative Commons. Takve otvorene licence omogućavaju slobodno dijeljenje znanja i opetovano korištenje informacijskog sadržaja uz stvaranje sadržaja kroz koncept znanja kao zajedničkog dobra. Autor unaprijed daje dopuštenje za slobodno korištenje njegova sadržaja te se korisnik ne mora bojati tužbe vlasnika autorskog prava. Organizacija Creative Commons započela je svoje djelovanje 2002. godine uz moto „*dijeli, preradi, ponovo koristi – legalno*”.¹³⁶ Glavni cilj CC organizacije jest razvijanje novih alata za distribuciju znanja koji će uključivati i pravnu i tehničku infrastrukturu. CC licenca standardizirana je i pravovaljana te autoru osigurava priznanje i imenovanje kao autora djela.¹³⁷ Creative Commons način je licenciranja autorskih djela na način da su ona javno dostupna i otvorenog su sadržaja uz dopuštenje korištenja, pohranjivanja, reproduciranja u nekomercijalne svrhe uz priznanje autorstva.¹³⁸

Četiri su uvjeta korištenja:

1. imenovanje (*eng. Attribution – BY*) – ako korisnici žele koristiti djelo, autor djela nalaže da je potrebno ispravno citirati ga odnosno označiti autorstvo djela,
2. dijeliti pod istim uvjetima (*eng. ShareAlike – SA*) – autor dopušta korištenje svoga djela pod jednakim uvjetima kao u licenci koju je autor odabrao,
3. bez prerade (*eng. NoDerivs (No derivated works) – ND*) – originalno djelo ne smije se doradivati ni mijenjati, smije se koristiti u svom neizmijenjenom obliku,
4. nekomercijalno (*eng. NonCommercial – NC*) – ako se djelo preoblikuje, prerada se može koristiti, ali samo u nekomercijalne svrhe.¹³⁹

Butcher ističe osnovne i obavezne značajke CC licenci:

- licence su neopozive i vrijede u cijelom svijetu,
- ne mogu se dodavati dodatna ograničenja,
- licence garantiraju pravo distribucije, prikaza, kopije djela u drugom formatu,

¹³⁶ Krelja Kurelović, E. Nav. dj.(2017), str. 54.

¹³⁷ Aliprandi, S. *Creative Commons : a user guide*. Milano : Ledizioni, 2011. Str. 20.

¹³⁸ Krelja Kurelović, E.; Rako, S. i Tomljanović, J. Nav. dj.(2013), str. 5.

¹³⁹ Mučnjak, D. Creative Commons : kreativan oblik zaštite autorskih prava. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 54, 4(2011), str. 172.

- napomena o uvjetima i odredbama trebala bi biti na svakoj kopiji djela,
- imenovanje „BY“ mora odabrati autor originalnog djela.¹⁴⁰

U trenutnoj verziji uvjeta korištenja dostupno je šest licencija:

- imenovanje (*eng. Attribution – CC BY*) – najotvorenija CC licenca koja omogućuje korištenje i preradbu djela uz priznanje autorstva djela,
- imenovanje-dijeli pod istim uvjetima (*eng. Attribution-ShareAlike – CC BY-SA*) – potrebno je adekvatno navesti autora djela te se novonastala djela mogu dalje distribuirati, ali pod istim uvjetima kao u licenci,
- imenovanje-bez prerada (*eng. Attribution-NoDerivs – CC BY-ND*) – dopušteno je dijeljenje djela uz uvjet da se autorstvo označi, ali nije dopuštena preradba djela,
- imenovanje-nekomercijalno (*eng. Attribution-NonCommercial – CC BY-NC*) – autor dopušta korištenje i preoblikovanje svoga djela uz adekvatno navođenje autorstva djela, isključivo u nekomercijalne svrhe,
- imenovanje-nekomercijalno-dijeli po istim uvjetima (*eng. Attribution-NonCommercial-ShareAlike – CC BY-NC-SA*) – dopušteno je korištenje i preradba djela uz uvjet označivanja autorstva, pod jednakim uvjetima kao u licenci i samo u nekomercijalne svrhe,
- imenovanje-nekomercijalno-bez prerada (*eng. Attribution-NonCommercial-NoDerivs – CC BY-NC-ND*) – ova CC licenca ima najveća ograničenja, autor dopušta isključivo dijeljenje njegovog djela u nekomercijalne svrhe, ne uključujući preoblikovanje djela, uz uvjet adekvatnog navođenja autorstva.¹⁴¹

Restriktivan model po pitanju zaštite autorskih prava naziva se „sva prava zadržana“. Odnosi se na potpunu zaštitu autorskih prava (Copyright). Pojavom inicijative otvorenog pristupa mijenja se mišljenje o slobodi i otvorenosti korištenja znanstvenog rada. Zagovornici otvorenog pristupa smatraju da bi znanje trebalo biti oslobođeno zakonskih odredbi o autorskim i srodnim pravima. Sadržaj bi trebao biti slobodan i u javnom vlasništvu (Public Domain). Taj model nosi naziv „nijedno pravo zadržano“. Model koji predstavlja ravnotežu između navedena dva modela jest „neka prava zadržana“. Inicijativa koja podržava otvoreni

¹⁴⁰ Butcher, 2011; prema Krelja Kurelović, E. Nav. dj.(2017), str. 55-56.

¹⁴¹ *The CC licences*. URL: <https://creativecommons.org/about/cclicences/> (27.5.2022.).

pristup, no ipak dopušta autorima djela da sami odrede razinu zaštite svojih radova jest Creative Commons.¹⁴²

Autori Bloemsaat i Kleve navode neke od kritika Creative Commonsa. Creative Commons licenciju koriste autori iz komercijalnog područja (film, glazba) i nekomercijalnog područja (obrazovanje, znanost). Najviše kritika dolazi upravo iz komercijalnog područja jer ti autori zarađuju od izvođenja svojih djela, dok su autori nekomercijalnog područja već plaćeni za svoj rad. Jedan od problema ove licencije jest što je neopozivo odnosno ako se autor odluči za jednu od razina licencije ona ostaje zauvijek vezana uz to djelo. Iduća kritika odnosi se na problematiku oko toga da CC ne pruža pravnu pomoć. Autori navode kako im je teško shvatiti uvjete korištenja pogotovo jer se radi o pravnom tekstu. Uz to CC ne pruža ni tehničku pomoć. Jedan od velikih problema odnosi se na to što CC ne traži autentifikaciju autora. Nema načina kako provjeriti je li osoba koja licencira djelo ujedno i autor djela.¹⁴³

¹⁴² Mučnjak, D. Nav. dj.(2011), str. 162-163.

¹⁴³ Bloemsaat, B.; P. Kleve. Creative Commons : a business model for products nobody wants to buy. // *International Review of Law, Computers & Technology*, 23, 3(2009), str. 238-248.

7. OTVORENI OBRAZOVNI SADRŽAJI

Komercijalan pristup obrazovnim i znanstvenim sadržajima ograničava pristup putem naplate uporabe sadržaja. Ako znanstvenici žele objaviti svoj rad u komercijalnom časopisu, svoja autorska prava najčešće moraju ustupiti izdavaču. U tom slučaju izdavač je taj koji ima kontrolu nad definiranjem uvjeta korištenja pristupa i distribucije. Kako bi se povećala protočnost informacija među znanstvenom zajednicom i šire, potrebno je otvoreno dijeliti znanje. Jednakost u pravu svakog čovjeka na obrazovanje potaknulo je inicijative za otvoreni pristup obrazovnim sadržajima.¹⁴⁴

7.1. Definicije otvorenih obrazovnih sadržaja

UNESCO 2012. godine objavljuje Parišku OER deklaraciju u kojoj navodi kako su otvoreni obrazovni sadržaji (*eng. Open Educational Resources - OER*) obrazovni materijali za učenje i istraživanje koji su javno dostupni te im je osiguran pristup zbog otvorene licence koju koriste, a koja omogućuje besplatan i otvoren pristup, korištenje sadržaja, doradu i redistribuciju.¹⁴⁵ Otvoreni obrazovni sadržaji materijali su za učenje u digitalnom obliku koji se nalaze na javnoj mreži i otvoreni su nastavnicima i studentima sa svrhom da se koriste, dijele, prerađuju i prilagođavaju obrazovnim potrebama.¹⁴⁶

Otvoreni obrazovni sadržaji uključuju otvorene obrazovne materijale koji bi trebali doprinijeti univerzalnom pristupu znanju diljem svijeta kao i osigurati jednaka prava na obrazovanje. Otvoreni obrazovni sadržaji mogu pospješiti kvalitetu obrazovanja. Imaju potencijal da, uz profesore, uključe i studente u stvaranje i korištenje zajedničkog znanja. Također, obrazovne sadržaje mogu učiniti aktualnijima, otvara se mogućnost utjecaja na smanjenje financijskih napora vlade, ali i samih korisnika. Potencijal ide i u smjeru zalaganja za povećanje investicija u obrazovanju. Otvorenost i dostupnost obrazovnih sadržaja dovodi do lakšeg unaprjeđenja programa i metoda jer postoji mogućnost uspoređivanja rezultata s drugima.¹⁴⁷

Otvoreni obrazovni sadržaji odnose se na bilo koju vrstu istraživačkih i obrazovnih sadržaja, obuhvaćajući programe za nastavu, nastavne materijale poput priručnika, udžbenika, skripti, audio i videozapisi, multimedijske aplikacije i drugi resursi, koji su otvoreno dostupni za uporabu, za koje se ne naplaćuje naknada te nema nikakva druga ograničenja. Otvoreno obrazovanje odnosi se na širi kontekst te obuhvaća implementaciju online sustava koji je

¹⁴⁴ Krelja Kurelović, E., Rako, S. i Tomljanović, J. Nav. dj.(2013), str. 1.

¹⁴⁵ UNESCO, 2012; prema Kučina Softić, S.; Rako, S. Nav. dj.(2018), str. 131.

¹⁴⁶ OECD, 2012; prema Kučina Softić, S.; Rako, S. Nav. dj.(2018), str. 132.

¹⁴⁷ Kučina Softić, S.; Rako, S. Nav. dj.(2018), str. 133.

otvoren i dostupan te se usmjerava na osposobljavanje korisnika obrazovanja, dok se OER odnosi na uporabu otvorenih obrazovnih sadržaja u obrazovanju koji su namijenjeni nastavnicima i studentima.¹⁴⁸ Neprofitna udruga Khan Academy i konzorcij Coursera značajno potiču otvorene obrazovne sadržaje te iskazuju važnost za otvoreno obrazovanje.¹⁴⁹

OER uključuje sadržaje za učenje (cjelovite tečajeve, materijale i module tečaja, udžbenike, video zapise i druge multimedijske sadržaje, testove, kvizove, nastavne planove i programe), softverske alate i licence za korištenje i distribuciju takvih resursa kao što su otvorene licence (npr. Creative Commons). Od iznimne je važnosti promijeniti postojeći način razmišljanja i navike koje oblikuju način stvaranja, dijeljenja i (ponovnog) korištenja obrazovnih resursa te je potrebno podržati suradničke zajednice, prilagoditi sustave nagrađivanja i promicanja u obrazovnim institucijama.¹⁵⁰

7.2. Politike i načela otvorenih obrazovnih sadržaja

Europske politike koje su važne za potvrdu otvorenih obrazovnih sadržaja: Smjernice za otvorene obrazovne sadržaje u visokom obrazovanju (UNESCO, 2011), Pariška deklaracija o otvorenim obrazovnim sadržajima (UNESCO, 2012) te Haška deklaracija o otkrivanju znanja u digitalnom dobu (Hague declaration, 2014).¹⁵¹ Pariška deklaracija donosi neke preporuke za države, a koje su vezane uz strateško planiranje, kreiranje preduvjeta, promociju, poticaj i dijeljenje OER-a. U Pariškoj deklaraciji postavljeni su ciljevi obrazovnog sustava poput povećanja broja mlađe populacije koja ima odgovarajuće vještine za zapošljavanje, jednakosti u pristupu znanju svim društvenim skupinama. Budući da se sve više koriste digitalne tehnologije, naglasak je na učenju na daljinu kao načinu stjecanja obrazovanja.¹⁵²

Načela objave otvorenih obrazovnih sadržaja govore o četiri razine otvorenosti i upravljanja otvorenim obrazovnim sadržajima „4Rs“:

- osnovna razina jest mogućnost uporabe (*eng. reuse*) koja uključuje korištenje sadržaja za osobnu upotrebu (bez mijenjanja),
- mogućnost prerađivanja (*eng. revise*) prema kojoj je dozvoljena izmjena, prilagodba, prevođenje ili modifikacija oblika sadržaja,

¹⁴⁸ Butcher, 2011; prema Krelja Kurelović, E., Rako, S. i Tomljanović, J. Nav. dj.(2013), str. 6.

¹⁴⁹ Bekić. Z. *Otvoreni pristup i otvoreni obrazovni sadržaji*. Srce novosti, br. 45(2012). URL: <https://www.srce.unizg.hr/vijesti/srce-novosti-45/objav2012-09-25> (22.5.2022.).

¹⁵⁰ Krelja Kurelović, E. Nav. dj.(2018), str. 40.

¹⁵¹ Kučina Softić, S.; Rako, S. Nav. dj.(2018), str. 137-138.

¹⁵² Krelja Kurelović, E., Rako, S. i Tomljanović, J. Nav. dj.(2013), str. 6.

- mogućnost distribucije (*eng. redistribute*) prema kojoj je dopušteno dijeljenje obrazovnih sadržaja,
- mogućnost kombiniranja (*eng. remix*) koji podrazumijeva miješanje i preradu materijala prema vlastitim potrebama.¹⁵³

Što se tiče zakonodavstva, autori koji žele objaviti otvorene obrazovne sadržaje trebaju upotrijebiti Creative Commons licenciju. Na ovaj način autor i dalje ima autorska prava samo što uz licenciju CC autor može odabrati detaljnije uvjete objave.¹⁵⁴

7.3. Životni ciklus otvorenih obrazovnih sadržaja

Razlog stvaranja OER-a jest dostupnost obrazovnih sadržaja svim zainteresiranim koji mogu koristiti te sadržaje, mijenjati ih za vlastite potrebe, kombinirati s drugim materijalima, dodati audio i audiovizualne materijale i slično.¹⁵⁵ Santally predlaže model životnog ciklusa OER-a koji je prikazan u 6 faza:

1. Priprema – za prvu fazu potrebno je odrediti kontekst upotrebe, odabrati metode podučavanja, specificirati ishode učenja te odabrati koja će vrsta otvorene licence biti korištena.
2. Pretraživanje i razvrstavanje – potrebno je pretražiti srodne sadržaje, odabrati repozitorij za korištenje, razvrstati što je kvalitetno, a što se treba prilagoditi.
3. Prenamjena – obrazovne sadržaje potrebno je prilagoditi novom kontekstu, kao i uskladiti aktivnosti učenja s obrazovnim ciljevima.
4. Dodavanje nove vrijednosti – ova faza odnosi se na dodavanje multimedijских elemenata u obrazovne sadržaje i odabir različitih načina preuzimanja materijala.
5. Objava, dostava i dijeljenje – potrebno je objaviti putem medija, dostaviti obrazovne sadržaje ciljanoj skupini i dijeliti putem OER repozitorija.
6. Ocjenjivanje – kao završna faza ovog modela navodi se evaluacija odnosno dobivanje povratnih informacija od korisnika, recenziranje sadržaja i njegovo poboljšanje te se ponovno vraća na početak ciklusa.¹⁵⁶

¹⁵³ Hilton, J.; Wiley, D.; Stein, J.; Johnson, A. The four R's of openness and ALMS analysis : frameworks for Open Educational Resources. // *Open Learning : The Journal of Open and Distance Learning*, 25, 1(2010), str. 37-44.

¹⁵⁴ Kučina Softić, S.; Rako, S. Nav. dj.(2018), str. 134.

¹⁵⁵ Krelja Kurelović, E. Nav. dj.(2017), str. 69.

¹⁵⁶ Santally, M. I. OERs in Context – Case Study of Innovation and Sustainability of Educational Practices at the University of Mauritius. // *European Journal of Open, Distance and e-Learning*, 1(2011), str. 3.

Navedeni model životnog ciklusa OER-a nastoji smanjiti dupliciranje obrazovnih sadržaja, on potiče korištenje postojećih te njihovo prilagođavanje novom kontekstu. Bitan aspekt jesu komentari i razmjena osobnih iskustava o korištenju OER-a, njegovo unaprjeđenje, dodavanje novih vrijednosti i naposljetku daljnje dijeljenje otvorenih obrazovnih sadržaja.¹⁵⁷

Ono što karakterizira otvorene obrazovne sadržaje jest mogućnost slobodnog i legalnog korištenja, preuzimanja obrazovnog sadržaja te kombiniranje s drugim sadržajima prilagođavajući vlastitim potrebama učenja. Weller naglašava kako postoje „veliki OER“ (eng. „*big OER*“) i „mali OER“ (eng. „*little OER*“). Model životnog ciklusa OER-a trebaju pratiti i veliki i mali otvoreni obrazovni sadržaji. „Veliki OER“ odnosi se na otvorene obrazovne resurse (tečajeve, udžbenike, lekcije) koje očituje visoka kvaliteta. Takve OER-ove kreiraju timovi stručnjaka vodeći se načelima instrukcijskog dizajna i u sklopu su projekta koji ima materijalne, tehničke i financijske resurse. Nasuprot tome, „mali OER“ podrazumijeva otvorene obrazovne resurse (slike, prezentacije, video zapise, pripreme vlastitih nastavnih materijala) koje stvaraju pojedinci, a oni mogu biti profesori, studenti i drugi koji najčešće imaju ograničene financijske mogućnosti. „Veliki OER“ najčešće se razmjenjuje putem OER repozitorija, dok se „mali OER“ dijeli neformalnim web putem poput YouTube, Flickr, SlideShare ili čak društvenih mreža.¹⁵⁸

7.4. Otvoreni obrazovni sadržaji u Hrvatskoj i svijetu

Na temu otvorenih obrazovnih sadržaja u Hrvatskoj možemo izdvojiti Strategiju obrazovanja, znanosti i tehnologije koja naglašava da hrvatsko obrazovanje mora biti otvoreno, inovativno te dostupno svima bez ograničenja. Također se ističe važnost informacijskih i komunikacijskih tehnologija koji bi mogli ubrzati otvorenost obrazovnih sadržaja. Sveučilišni računski centar Sveučilišta u Zagrebu (SRCE) pridonosi otvorenosti u obrazovanju i znanosti. Sadržaji i članci koje SRCE objavljuje pod licencijom su Creative Commons. Obrazovni sadržaji raspoloživi su pod licencijom koja osigurava mijenjanje, kombiniranje i preradu materijala u nekomercijalne svrhe. Ono što SRCE nudi jesu razni tečajevi, priručnici, online snimke predavanja koje su dostupne svima. SRCE je zaduženo za izradu i održavanje sustava digitalnih akademskih arhiva i repozitorija Dabar kao i portala hrvatskih znanstvenih časopisa Hrčak. Dabar se temelji na otvorenom softverskom kodu te pridonosi očuvanju digitalnih sadržaja obrazovnih ustanova

¹⁵⁷ Krelja Kurelović, E. Nav. dj.(2017), str. 73.

¹⁵⁸ Weller, M. The Openness-Creativity Cycle in Education. // *Journal of Interactive Media in Education*, 1(2012). URL: <https://jime.open.ac.uk/articles/10.5334/2012-02/> (6.6.2022.).

kao i povećanju dohvatljivosti i vidljivosti. SRCE je zaduženo i za platformu Merlin na kojoj visokoškolske ustanove mogu otvoriti svoje e-kolegije te mogu stvoriti svoje sustave za online učenje. Primjeri za osnovne i srednje škole jest sustav za e-učenje kojeg održava CARNet.¹⁵⁹ Pozitivni primjeri afirmacije otvorenog pristupa u hrvatskim obrazovnim ustanovama – Filozofski fakultet, Medicinski fakultet, NSK, SRCE i Fakultet strojarstva i brodogradnje. Potreban je strateški plan te osviješten pristup zajednice o važnosti dijeljenja znanja i obrazovnih sadržaja.¹⁶⁰

OER direktoriji i repozitoriji koji su prepoznatljivi jer imaju veliku količinu kvalitetnih obrazovnih materijala jesu:

- Khan Academy – repozitorij OER-a prevedenih na 36 jezika, a uključuje različite sadržaje (e-tečajeve, praktične vježbe, video zapise),
- Jorum – najveći je repozitorij otvorenih obrazovnih sadržaja namijenjen za visokoškolski stupanj obrazovanja u Ujedinjenom Kraljevstvu,
- Coursera – različiti fakulteti zajedničkim snagama stvorili su repozitorij otvorenih e-tečajeva s materijalima koji su prevedeni na oko 30 jezika,
- TED-Ed – uključuje obrazovne video sadržaje, nude se alati koji su namijenjeni za stvaranje vlastitih materijala, nude se smjernice za pomoć pri istraživanju sličnih tematika,
- Academic Earth – repozitorij koji sadrži video lekcije nastale na fakultetima poput MIT, Harvard, Berkeley, Stanford, Yale, Princeton,
- Directory of Open Access Books (DOAB) – repozitorij s preko 5000 knjiga koji su recenzirani i u otvorenom su pristupu namijenjeni studentima na fakultetima, također su dostupni na šest jezika,
- CC Search – tražilica koja ima Creative Commons licencu,
- CollegeOpenTextbooks – direktorij online skripti i udžbenika koji su recenzirani i u otvorenom su pristupu za učenike i nastavnike srednjih škola.¹⁶¹

Kako bi se saznale prednosti, nedostaci, problemi te provjerila kvaliteta otvorenih obrazovnih sadržaja provedena su istraživanja i evaluacije raznih OER projekata. Meta analiza 25 OER

¹⁵⁹ Kučina Softić, S.; Rako, S. Nav. dj.(2018), str. 139-140.

¹⁶⁰ Krelja Kurelović, E., Rako, S. i Tomljanović, J. Nav. dj.(2013), str. 13.

¹⁶¹ Krelja Kurelović, E. Nav. dj.(2017), str. 75.

projekta u Njemačkoj pokazala je sljedeće rezultate: nedoumica koja se ističe odnosi se na autorska prava nad obrazovnim sadržajima koji bi se mogao riješiti korištenjem CC licence, no ispitanici nisu upoznati s CC otvorenom licencom. Također se izražava nepovjerenje i strah od kršenja zakona stoga je od posebne važnosti rješavanje pitanja autorskih prava i nedovoljno jasnih pravnih savjeta za nastavnike i predavače. Što se tiče škole i obrazovne prakse pokazalo se da su oblici samousmjerenog i autonomnog učenja neobični koncepti za sudionike. Još jedan ograničavajući čimbenik bio bi nedostatak vremena nastavnika koji je zaposlen na puno radno vrijeme, kao i činjenica da obično nemaju uredsko računalo ni uredsku e-mail adresu. U kontinuiranom obrazovanju distribucija besplatnih materijala i povjerenje u njihovu kvalitetu prilično je mala. Potrebna je obuka nastavnika koja može uključivati objašnjavanje značaja fleksibilnih, umreženih, suradničkih i otvorenih oblika učenja u smislu prostora i vremena. Unatoč tome što bi usklađivanje OER-a s drugim temama moglo biti plodonosno, potrebno je jasno navesti njegovu dodanu vrijednost i relevantnost. U tom pogledu mogu se istaknuti različiti aspekti. Primjerice, problem da učitelji imaju malo vremena za izradu nastavnog materijala može se suprotstaviti sadržajima koje stvaraju učenici/studenti. Političari, voditelji visokoškolske ustanove, nastavnici i studenti trebali bi biti uključeni u stvaranju i korištenju OER-a.¹⁶²

UNESCO je sa suradnicima proveo istraživanje 2012. godine o otvorenim obrazovnim sadržajima među raznim zemljama. Sudionici ovog istraživanja istaknuli su sljedeće prednosti OER-a:

- doprinos korištenja OER-a bio bi globalan i neovisan pristup sadržajima,
- povećanje broja ljudi koji će se neformalno i cjeloživotno obrazovati,
- promocija jednakosti u pristupu znanju (bilo kada i bilo gdje),
- suradnja više sudionika obrazovanja,
- iskustveno i personalizirano učenje,
- mogućnost prilagodbe nastavnih sadržaja lokalnim potrebama,
- kontinuirano unaprjeđenje sadržaja uz smanjenje dupliciranja sadržaja,

¹⁶² Otto, D. Adoption and Diffusion of Open Educational Resources (OER) in Education : A Meta-Analysis of 25 OER-Projects. // *International Review of Research in Open and Distributed Learning*; Athabasca, 20, 5(2019), str. 131-133.

- smanjeni troškovi nabave obrazovnih sadržaja.¹⁶³

Prednosti otvorenih obrazovnih sadržaja svakako su veća dostupnost obrazovnim materijalima, smanjenje troškova u nabavi tih materijala, veća razmjena ideja i bolja suradnja među profesorima, ali i među obrazovnim ustanovama.¹⁶⁴

Neki nedostaci otvorenih obrazovnih sadržaja bili bi prepreka jezika točnije engleskog jezika na kojemu je napisan većinski broj otvorenih obrazovnih sadržaja, dok prilagodba i integracija OER-a u nastavu zahtjeva tehnička znanja, financijske resurse i vrijeme. Najveći problem očituje se u tome što OER repozitoriji nisu dovoljno prepoznati te je potrebna bolja politika otvorenih obrazovnih sadržaja.¹⁶⁵

¹⁶³ Krelja Kurelović, E. Nav. dj.(2017), str. 76.

¹⁶⁴ Hamilton, E. *Open Educational Resources : cost, collaboration and consideration.* // Perspectives on Open Educational Resources / Paolucci, R. The Open Learning Research Project on the Interlearning Company, LLC, 2013. Str. 35-44.

¹⁶⁵ Krelja Kurelović, E. Nav. dj.(2017), str. 78.

8. RASPRAVA

Pristup informacijama osnovno je ljudsko pravo, no kada se koristi za ciljeve tržišta taj pristup informacijama, koji bi trebao poboljšavati živote pojedinaca, zapravo onemogućava jednakost tih pojedinaca u društvu te bilo kakva nastojanja prema društvenoj pravednosti. Neoliberalizam zapravo negativno utječe na pristup znanju jer mijenja shvaćanje informacija i knjižnica tako da su se informacije pretvorile u robu, a knjižnice u tržišta. Time se gubi smisao knjižnice kao općeg javnog dobra koja je odgovorna za odgajanje i obrazovanje društva. Ove promjene pokazuju kako se priroda knjižnica mijenja iz samih temelja te se njezina funkcija kao promicatelja znanja i obrazovanja zamjenjuje onom tržišnom.

U širem kontekstu, na otvoreni se pristup može gledati kao način i metodu kojom se osigurava temeljno ljudsko pravo na obrazovanje i na pristup literaturi što ujedno stvara veće strujanje znanja. Važno je razvijati pozitivne stavove na individualnoj razini prema ideji/kulturi otvorenog pristupa. Studenti bi trebali željeti dijeliti obrazovne materijale te razviti svijest o znanju kao zajedničkom dobru. Ono što je potrebno jest akademska odgovornost, profesionalna samokritičnost, redizajniranje obrazovnih kurikuluma i potreba za artikuliranjem epistemoloških i političkih problema podatkovnog društva. Otvoreno obrazovanje i OER važni su jer potiču smanjenje raskoraka između društvenih slojeva te poboljšavaju kvalitetu obrazovanja. Za razvoj znanosti bitna je protočnost znanja posebice u informacijskom društvu. Veća transparentnost znanstvenih istraživanja i radova omogućit će kvalitetniji obrazovni proces čije će plodove njegovati društvo u cjelini. Stvaranje znanja kao zajedničkog dobra ogroman je zadatak koji zahtijeva razinu društvene mašte i kolektivne volje koja nadilazi tehničku maštu i volju koja je stvorila digitalno računalo i internet. Hoće li sveučilišta igrati produktivnu ulogu u tom stvaranju ili će se pridružiti korporativnom svijetu u projekt ograđivanja i privatizacije znanja?

Autori zaslužuju doći do svoje publike bez posrednika profitera koji stoje na putu i naplaćuju cestarinu. Nepošteno je natjerati porezne obveznike da plaćaju drugu naknadu za pristup istraživanju koje financira porezni obveznik. Traženje dobiti ne bi trebalo ometati traženje istine. Znanje nije roba, kao što činjenice nisu zaštićene autorskim pravom, i treba ih dijeliti.

Znanje kao zajedničko dobro može poslužiti kao smjernica za izgradnju kolaborativnog okruženja za dijeljenje znanja. To okruženje u biti predstavlja otvorene obrazovne sadržaje te se mogu uočiti podudarne točke ovih dvaju koncepta. Ideja znanja kao zajedničkog dobra povećava svijest o potrebi obrazovnih institucija za stvaranje digitalnih platformi – otvorenih

obrazovnih sadržaja – promovirajući otvorenost i solidarnost. Potporni sloj koji uključuje informacijsku tehnologiju, osigurava okruženje koje održava rad i razvoj znanja kao zajedničkog dobra, u kojem je visokokvalitetno osoblje ključno za uspjeh, skladna kultura moćna je za inovativnost, a sustav ocjenjivanja važan je za zajedništvo i promicanje. Budućnost knjižnica i sveučilišta jest reaktualizacija prakse skrbi za zajednička dobra te stvaranje infrastruktura koja ih podržavaju. Porastom otvorenog pristupa, shvaćanjem znanja kao zajedničkog dobra stvara se pomak prema suradničkom djelovanju unutar akademske zajednice i stvaranju kvalitetnih otvorenih obrazovnih sadržaja. Da bi se njegovala ideja znanja kao zajedničkog dobra potrebno je znanje kao zajednički resurs, ljudi koji žele pristup tom znanju i skup zajedničkih pravila za upravljanje tim resursom. U tome se mogu pronaći otvoreni obrazovni sadržaji kao platforma za spoj tih triju elemenata. Isto tako OER transformira znanje iz tržišnog u otvoreni pristup te tako stavlja svjetlo na znanje kao zajedničko dobro kojim se potiče jednakost, a jednakost u pristupu znanju i obrazovanju potiče inicijative za OER. I jedan i drugi koncept utječu međusobno jedan na drugoga. Potiču jedan drugoga vodeći se istim ciljem, a to je društvena pravda i jednakost u pristupu na informacije uz zajedničku suradnju. Otvorene licence poput Creative Commons omogućuju slobodno dijeljenje znanja, korištenje sadržaja i stvaranje novoga koji može biti postavljen u obliku otvorenih obrazovnih sadržaja upravo kroz prizmu znanja kao zajedničkog dobra.

9. ZAKLJUČAK

Informacije i sustavi njihovog organiziranja i distribucije pod velikim su utjecajem ideoloških, društvenih i ekonomskih dinamika. Utjecaj neoliberalizma na knjižnične i informacijske znanosti očituje se u pretvaranju informacija u proizvod ili robu koji se može prodavati na tržištu – proces komodifikacije informacija. Neoliberalizam zapravo predstavlja okvir u kojem je vrijednost informacije određena time kako se ta informacija može unovčiti. Prema teoriji Karla Polanyja informacija ima vrijednost kao roba toliko koliko ekonomski akteri koriste načine i norme na koje se intelektualno vlasništvo države štiti kako bi se vrijednost tog intelektualnog vlasništva održala na tržištu. Akademске su informacije tijekom neoliberalizma također postale dobra, te se pristup njima smanjio. Također, akademski izdavači donose odluke o tome što će objaviti, a te odluke bazirane su na potražnji tržišta, što ugrožava akademsku slobodu. Način koji pruža odmak od neoliberalističke teorije jest kritička teorija koja problematizira moć i društvenu praksu koja osnažuje tu moć te se zalaže za dekomodifikaciju znanja. Kritičko bibliotekarstvo podržava etičku proizvodnju i komunikaciju akademskog znanja s fokusom na društvenu pravednost, što je u kontrastu s neoliberalističkom ideologijom. Važan koncept koji se također promijenio utjecajem neoliberalizma jest i informacijska pismenost, koja predstavlja vještine koje omogućuju vrednovanje informacija kako bi se osoba njima mogla najbolje koristiti. Sama priroda informacija, znanja i knjižničnog sadržaja mijenja se iz temelja te je ono što je nekada bilo opće dobro sada postalo roba koja se može posjedovati i prodavati. Ovakav pristup informacijama nepravedan je i omalovažava ikakva nastojanja prema društvenoj jednakosti i pravednosti. Koncept suprotstavljen komodifikaciji znanja jest znanje kao zajedničko dobro. Vizija znanja kao zajedničkog dobra odnosi se na stvaranje suradničkog okruženja koji će poticati razmjenu znanja. Znanje kao zajedničko dobro predstavlja resurs kojeg dijeli zajednica ljudi. Commons zahtijeva najmanje tri elementa: zajednički resurs, zajednicu ljudi koji žele pristup resursu i skup pravila. Za stvaranje znanja kao zajedničkog dobra tri su bitne značajke: sjena budućnosti – potreba za brigom o tome koje će se odluke donijeti danas kako se u budućnosti ne bi dogodila potpuna zatvorenost znanja, zatim je važna obuka o zajedničkim epistemičkim vrijednostima te borba protiv tržišta i države. Poteškoće u stvaranju javljaju se u samoj definiciji znanja, u upravljanju znanjem, komodifikaciji znanja i tržišnom pristupu. Pristup koji ide u prilog stvaranju znanja kao zajedničkog dobra jest otvoreni pristup. To je besplatan online pristup koji većinom nema ograničenja autorskih prava i licenci. Radovi u otvorenom pristupu mogu biti u javnoj domeni i/ili je nositelj autorskog prava dopustio slobodan pristup i upotrebu svoga djela. Otvoreni

pristup podrazumijeva slobodan, trenutani, potpun i trajan pristup digitalnom sadržaju. Koristi se otvorena licenca Creative Commons koja dopušta distribuciju, umnožavanje, pristup i korištenje uz priznanje autorstva. Za razvoj same ideje otvorenog pristupa bitni su sljedeći dokumenti: Budimpeštanska inicijativa za otvoreni pristup, Bethesdanska izjava o otvorenom pristupu u izdavaštvu i Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu znanstvenim informacijama. Kultura otvorenog pristupa promovira suradnju zajednice, dijeljenje znanja i informacija, smanjuje dupliciranje posla i troškove te povećava mogućnosti korištenja informacijskih tehnologija. Ona se zalaže za kreativnost, transparentnost, slobodnu razmjenu znanja i kritičko razmišljanje. Otvoreno obrazovanje omogućuje pristup obrazovnim programima te povezuje formalno i neformalno obrazovanje. Ono predstavlja mogućnost učenja bez ikakvih financijskih, vremenskih ili nekih drugih prepreka. Za promicanje otvorenog obrazovanja potrebno je osigurati resurse za uvođenje otvorenih obrazovnih sadržaja. Razvoj zajedničkih dobara, otvoreni pristup i suradničko učenje potiču nastanak otvorenih obrazovnih sadržaja. Otvoreni obrazovni sadržaji materijali su za učenje u digitalnom obliku, otvoreni su nastavnicima i studentima sa svrhom da se koriste, dijele, prerađuju i prilagođavaju obrazovnim potrebama. Ideja je otvorenih obrazovnih sadržaja promicanje jednakosti u pristupu znanju koja se može uočiti i u konceptu znanja kao zajedničkog dobra. Ova dva koncepta potpora su jedan drugome u teorijskom, ali i praktičnom smislu. Cilj je društvena pravda, stvaranje i korištenje zajedničkog znanja te ujednačenje u pristupu informacijama.

10. LITERATURA

1. Adema, J.; Hall, G. The political nature of the book : on artists' books and radical open access. // *New Formations*, 78, 1(2013), str. 138-156.
2. Aliprandi, S. *Creative Commons : a user guide*. Milano : Ledizioni, 2011.
3. Allen, F. R. The knowledge commons : Reasserting the library as the heart of campus. // *Association of College and Research Libraries*, 72, 8(2011). URL: <https://crln.acrl.org/index.php/crlnews/article/view/8619/9026> (8.5.2022.).
4. Bekić. Z. *Otvoreni pristup i otvoreni obrazovni sadržaji*. Srce novosti, br. 45(2012). URL: <https://www.srce.unizg.hr/vijesti/srce-novosti-45/objav2012-09-25> (22.5.2022.).
5. *Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*. URL: <http://oa.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html> (30.5.2022.).
6. Bloemsaat, B.; P. Kleve. Creative Commons : a business model for products nobody wants to buy. // *International Review of Law, Computers & Technology*, 23, 3(2009), str. 237-249.
7. Boyle. J. *Mertonianism Unbound? Imagining Free, Decentralized Access to Most Cultural and Scientific Material* // *Understanding Knowledge as a Commons : From Theory to Practice* / Charlotte Hess and Elinor Ostrom. Cambridge, Massachusetts; London, England : The MIT Press, 2007. Str. 123-145.
8. *Budapest Open Access Initiative (BOAI)*. URL: <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/> (10.6.2022.).
9. Caffentzis, C. G. From Lobsters to Universities : The Making of the Knowledge Commons. // *St Antony's International Review*, 8, 1(2012), str. 25-42.
10. Cope, J. Neoliberalism and library & information science : using Karl Polany's fictitious commodity as an alternative to neoliberal conceptions of information. // *Progressive Librarian*, 43, (2014), str. 67-80.
11. D'Angelo, E. *Barbarians at the gates of the public library : how postmodern consumer capitalism threatens democracy, civil education and the public good*. Duluth, Minnesota : Library Juice Press LLC, 2006.
12. Fister, B. *Liberating knowledge : A librarian's manifesto for change*. Thought & Action. Fall, 2010. Str. 83-90. URL: <https://eric.ed.gov/?id=EJ929960> (23.5.2022.).
13. Hall, N.; Hoffmann, N.; Ostrowski, M. The Knowledge Commons : Research and Innovation in an Unequal World. // *St Antony's International Review*, 8, 1(2012), str. 3-12.

14. Hamilton, E. *Open Educational Resources : cost, collaboration and consideration.* // Perspectives on Open Educational Resources / Paolucci, R. The Open Learning Research Project on the Interlearning Company, LLC, 2013. Str. 35-44.
15. Hardin, G. The Tragedy of the Commons. // *Science*, 162, 3859(1968), str. 1243-1248.
16. Hess, C.; Ostrom, E. *Introduction : An Overview of the Knowledge Commons.* // Understanding Knowledge as a Commons : From Theory to Practice / Charlotte Hess and Elinor Ostrom. Cambridge, Massachusetts; London, England : The MIT Press, 2007. Str. 3-27.
17. Hess, C. The Unfolding of the Knowledge Commons. // *St Antony's International Review*, 8, 1(2012), str. 13–24.
18. Hibert, M. *Digitalni odrast i postdigitalna dobra.* Zagreb: Multimedijalni institute, Institut za političku ekologiju, 2018.
19. Hilton, J.; Wiley, D.; Stein, J.; Johnson, A. The four R's of openness and ALMS analysis : drameworks for Open Educational Resources. // *Open Learning : The Journal of Open and Distance Learning*, 25, 1(2010), str. 37-44.
20. Hodge, G.; Frangakis, E. *Digital Preservation and Permanent Access to Scientific Information : The State of the Practice.* Defense Technical Information Center. February, 2004. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA423497> (28.5.2022.).
21. Huzar, T. *Neoliberalism, Democracy and the Library as a Radically Inclusive Space.* Paper presented at: [IFLA WLIC 2014 - Lyon - Libraries, Citizens, Societies: Confluence for Knowledge](#) in Session 200 - Library Theory and Research. In: IFLA WLIC 2014, 16-22 August 2014, Lyon, France. Str. 1-9. (4.5.2022.).
22. Jessop, B. *Knowledge as a fictitious commodity : insights and limits of a Polanyian perspective.* // In Reading Karl Polanyi for the twenty-first century: Market economy as a political project / Buğra, A. and Ağartan, K. Basingstoke: Macmillan, 2007. Str. 115-134.
23. Krelja Kurelović, E.; Rako, S. i Tomljanović, J. Prihvaćanje otvorenog pristupa u znanosti i obrazovanju. // *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*, 1, 1(2013), str. 1-16.
24. Krelja Kurelović, E. *Prihvaćanje otvorenog pristupa znanstvenim informacijama i obrazovnim sadržajima u hrvatskoj akademskoj zajednici.* Doktorski rad. Zagreb : Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti, 2017.

25. Krelja Kurelović, E. Kultura otvorenog pristupa i prihvaćanje otvorenih obrazovnih sadržaja na hrvatskim javnim sveučilištima. // *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*, 6, 1(2018), str. 39-50.
26. Kučina Softić, S.; Rako, S. *Otvoreno obrazovanje i otvoreni obrazovni sadržaji*. // *Otvorenost u znanosti i visokom obrazovanju* / Ivana Hebrang Grgić. Zagreb : Školska knjiga, 2018. Str. 131-143.
27. Lawson, S., Sanders, K. i Smith, L. Commodification of the information profession : a critique of higher education under neoliberalism. // *Journal of Librarianship and Scholarly Communication*, 3, 1(2015), str. 1-24.
28. Levine, P. *Collective Action, Civic Engagement and the Knowledge Commons*. // *Understanding Knowledge as a Commons : From Theory to Practice* / Charlotte Hess and Elinor Ostrom. Cambridge, Massachusetts; London, England : The MIT Press, 2007. Str. 247-277.
29. Mattern, S. *Library as Infrastructure*. Places Journal. Juni, 2014. URL: <https://placesjournal.org/article/library-as-infrastructure/> (16.5.2022.).
30. Milić, S. Usporič neoliberalizma i njegova kritika. // *Ekonomski signali*, 14, 1(2019), str. 11-21.
31. Mučnjak, D. Creative Commons : kreativan oblik zaštite autorskih prava. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 54, 4(2011), str. 161-188.
32. Mulgan, G. *The Rise of Knowledge Commons : It's for Everyone*. // *Big Mind : How Collective Intelligence Can Change Our World* / Geoff Mulgan. Princeton, Oxford : Princeton University Press, 2018. Str. 200-214.
33. Olssen, M.; Peters, M. A. Neoliberalism, higher education and the knowledge economy : From the free market to knowledge capitalism. // *Journal of Education Policy*, 20, 3(2005), str. 313-345.
34. Ostrom, E. Collective Action and the Evolution of Social Norms. // *The Journal of Economic Perspectives*, 14, 3(2000), str. 137–158.
35. *Otvoreno obrazovanje*. URL: <https://www.otvorena-znanost.hr/otvoreno-obrazovanje/> (14.6.2022.).
36. Otto, D. Adoption and Diffusion of Open Educational Resources (OER) in Education : A Meta-Analysis of 25 OER-Projects. // *International Review of Research in Open and Distributed Learning; Athabasca*, 20, 5(2019), str. 122-140.
37. Peters, M. A.; Roberts, P. *The Virtues of Openness : Education, Science, and Scholarship in the Digital Age*. Boulder : Paradigm Publishers, 2012.

38. Popowich, S. Libraries, labour, capital : on formal and real subsumption. // *Journal of Radical Librarianship*, 4(2018), str. 6-19.
39. Pradt Lougee, W. *Scholarly Communication and Libraries Unbound : The Opportunity of the Commons*. // Understanding Knowledge as a Commons : From Theory to Practice / Charlotte Hess and Elinor Ostrom. Cambridge, Massachusetts; London, England : The MIT Press, 2007. Str. 311-333.
40. *Radical Open Access*. URL: radicaloa.co.uk/philosophy/ (5.5.2022.).
41. *Rent-seeking*. URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/economics/rent-seeking> (24.5.2022.).
42. Sabolović-Krajina, D. *Narodna knjižnica kao središte lokalne zajednice u suvremenom društvu*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet, 2016.
43. Santally, M. I. OERs in Context – Case Study of Innovation and Sustainability of Educational Practices at the University of Mauritius. // *European Journal of Open, Distance and e-Learning*, 1(2011), str. 1-10. URL: <https://eric.ed.gov/?id=EJ936383> (18.5.2022.).
44. Seale, M. *The Neoliberal Library*. // Information literacy and social justice : radical professional praxis / Lua Gregory and Shana Higgins, editors. Sacramento : Library Juice Press, 2013. Str. 39-61.
45. Shuhuai, R. and Xingjun, S., Haiqing, L., Jialin, C. From information commons to knowledge commons : Building a collaborative knowledge sharing environment for innovative communities. // *The Electronic Library*, 27, 2(2009), str. 247-257.
46. Suber, P. *Creating an Intellectual Commons through Open Access*. // Understanding Knowledge as a Commons : From Theory to Practice / Charlotte Hess and Elinor Ostrom. Cambridge, Massachusetts; London, England : The MIT Press, 2007. Str. 171-209.
47. Suber, P. *Open Access*. Cambridge, Massachusetts; London, England : The MIT Press; Essential Knowledge Series, 2012.
48. Šember, M. *Vrjednovanje biomedicinskih časopisa u otvorenom pristupu s pomoću citatnih pokazatelja*. Magistarski rad. Zagreb : Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007. URL: http://medlib.mef.hr/296/1/Sember_mag_mef.pdf (30.5.2022.).
49. Tanner, N.; Andersen, G. Contextualizing the “marketplace of ideas” in libraries. // *Journal of Radical Librarianship*, 4(2018), str. 53-73.
50. *The CC licences*. URL: <https://creativecommons.org/about/cclicenses/> (27.5.2022.).

51. Torres N. P. M. *Towards a culture of openness : Raising awareness and enabling policies in Latin American Higher Education*. 2012. URL: <http://bdigital.ula.ve/storage/pdf/ess/v16n2/art10.pdf> (3.6.2022.).
52. Traweek, S. *Beamtimes and Lifetimes : The World of High Energy Physicists*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1988.
53. Tuđman, M., Boras, D., Dovedan, Z. *Uvod u informacijsku znanost*. Zagreb : Školska knjiga, 1993.
54. Wark, M. K. *Hakerski manifest*. Zagreb : Multimedijalni institute, 2006.
55. Wark, M. K. Spectacles of Disintegration. // *Social Research*, 78, 4(2011), str. 1115-1132. URL: https://www.academia.edu/1354431/Spectacles_of_Disintegration (22.5.2022.).
56. Weller, M. The Openness-Creativity Cycle in Education. // *Journal of Interactive Media in Education*, 1(2012). URL: <https://jime.open.ac.uk/articles/10.5334/2012-02/> (6.6.2022.).

Knowledge commons kao konceptualni okvir infrastrukture otvorenih obrazovnih sadržaja

Sažetak

Svrha rada jest pridonijeti razumijevanju koncepta knowledge commons kao podlozi za infrastrukturu otvorenih obrazovnih sadržaja. Za razumijevanje šireg konteksta u radu je obrađena i tema neoliberalizma te ideja kritičke teorije. Koncept knowledge commons (znanje kao zajedničko dobro) odnosi se na ideju o komunalnoj brizi za znanje koje je javno dostupno. Obuhvaća suradničko okruženje za dijeljenje znanja u svrhu poboljšanja komunikacije i suradnje. Otvoreni obrazovni sadržaji jedni su od mogućih vrsta materijala oko kojih se uspostavlja infrastruktura koja za svoj cilj ima komunalni tretman zabilježenog znanja. Otvoreni obrazovni sadržaji materijali su za istraživanje, učenje i poučavanje koji su dostupni uz otvorenu licenciju, poput Creative Commons, koja im omogućuje besplatno korištenje, pristup, prilagodbu i redistribuciju. U radu se izlaže i što u konceptualnom smislu znači gledati otvorene obrazovne sadržaje kroz knowledge commons prizmu. Rad je pregled literature na jednu i drugu temu te se naposljetku iznose komentari i uparuju njihove podudarne odrednice.

Ključne riječi: znanje kao zajedničko dobro, otvoreni obrazovni sadržaji/otvoreni obrazovni resursi, neoliberalizam, kritička teorija, kritičko bibliotekarstvo/knjižničarstvo, creative commons, otvoreni pristup, otvoreno obrazovanje

Knowledge commons as a conceptual framework for open educational resources infrastructure

Summary

The aim of this paper is to contribute to the understanding of the concept of knowledge commons as a basis for the open educational resources infrastructure. To understand the broader context, the paper offers references to the topic of neoliberalism and the idea of critical theory. The concept of knowledge commons refers to the idea of communal care for knowledge that is publicly available. It includes a collaborative knowledge sharing environment for the purpose of improving communication and collaboration. Open educational resources are a type of materials around which an infrastructure is established aiming at communal treatment of the knowledge recorded. Open educational resources imply research, learning and teaching materials that are available under an open license, such as Creative Commons, which allows free use, access, adaptation and redistribution. The paper also explains in conceptual terms what looking at open educational resources through the knowledge commons prism is about. The paper is a review of the scientific/research literature on both topics followed by comments presented and matched by their compatible determinants.

Key words: knowledge commons, KC, open educational resources, OER, neoliberalism, critical theory, critical theory for library and information science, creative commons, CC, open access, OA, open education